

Hentchak:

Organe Central
DU PARTI

HENTCHAKISTE.

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Journal Arménien

mensuel

XIX Année

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ԱՒԵԼԻ ԼԱՒ Է ՈՒԾ, ՔԱՆ ԵՐԻԷՔ

Փարիզ համաժողովի վեր սրտի գոհունակութեամբ կարգացի քանի մը թերթերու մէջ թէ՛ անհատներու, թէ՛ խմբագիրներու կողմանէ հրապարակաւ դրուած և թէ՛ առանձին ինձ հասած բազմաթիւ նամակներ—որոնցմով՝ կուսակցութեանց մէջ միութիւն կամ համերաշխութիւն յառաջացնելու համար՝ ազնիւ ընկերներ և բարեկամներ ինձի թելադրութիւններ կրնն և ցանկութիւններով յոյսեր կը տածեն իմ վրայ՝ այդ մասին:

Որքան ալ թէ շատ կանուխէն պարտականութիւն զգացի, անմիջապէս իւրաքանչիւրին առանձին առանձին պատասխանելով՝ որձաղանք և գոհացում տալ իրենց փափագանոց, և սակայն յիշելով անցելոյն մէջ եղած հապճեպ միութեանց անօգտակարութիւնը, ես ինձի թոյլ առի թիչ մ'ես համբերելու և սպասելու, ըսելով, «աւելի լաւ է ուշ, քան երբէք»:

Ընդունուած իրողութիւն և ճշմարտութիւն մ'է, որ քաղաքական կուսակցութիւնները ազգի մը կամ ժողովրդի մը յառաջադիմութեան ազգակներն են եղած, բայց տխուր իրականութիւնն այն է, որ այժմ մեր մէջ՝ կուսակցական անուան տակ եղած պայքարը աւելի եսական, թշնամական եղած է, քան թէ՛ դադափարական և, զժբաղդաբար, կուսակցականները, թիչ բացառութեամբ, կուսակցամոլներ դառնալով՝ զորքը հեռզհեռէ ծայրայեղութեան և դատապարտելի եղբայրասպանութեան աստիճանին հասցուցած են:

Չեմ կարող հաւատար, թէ ըլլայ մէկը, որ բռնակալի լծի ծանրութիւնը քիչ թէ շատ ըզբացած լինի ու միութեան կամ համերաշխութեան օգուտը ժխտէ:

Չըսեմ ամենը, այլ շատերը կապասն այս

կենսական հարցին յաջող կէք մը արուելուն, սակայն պէտք է գիտնայ, որ զորքը այն ժամանակ զիւրացած և համարեա թէ վերջացած կլինի, երբ իւրաքանչիւր իր կարգին կաշխատի, զործնական, նախնական քայլերը առնել, — այսինքն՝ ամէն մէկը իր պատկանած կուսակցութեանը, դանուած շրջանակին կամ միջավայրին մէջ՝ կը ջանայ մարել արդէն արծարծուած թշնամական, վրէժխնդրական ու եսական կիրքերը, վերջ տալով քինականութեան ու բամբասանքին:

Ամէնքս ալ անյիշատար լինելով՝ պէտք է աշխատինք անրիժ ու մաքուր սրտով մօտենալ իրարու և եղբայրական ձեռք երկնցունել փոխադարձ:

Իսկ վերջնական քայլը, պաշտօնական ձեւակերպութիւնները կմնայ կուսակցութեանց վարիչ մարմիններուն, որոնք՝ կարծեմ, այլևս զգացած ու համոզուած պէտք է լինին, թէ ժամանակը չէ յանցանքը մէկը միւսին վրայ ձգելու և հին հաշիւներ մաքրելու, այլ անհրաժեշտ է ժողովրդի ձայնը և անոր արդարացի պահանջները լսելու, քանի որ հասած ենք այնպիսի ժամանակի մը, որ խիստ վճռական է: Մենք պէտք է որ մեր թշնամիներուն զիմազրուելու և Պարծի պահանջին բաւականութիւն տալու չափ ոյժ և միջոցներ ունենանք:

Մէկ տեղ զարիզմը իր սուր ձանկերը խրած է մեր սրտին մէջ և մեր վրայ է արձակած իւր սև հարիւրակները, կօշակները և անդիտակից թաթարները: Միւս տեղ հայ արեան ծարաւի Սուլթանն է, որ անպատիժ կը ծածաննենէ իր հայաջինջ զօրքը մեր վրայ՝ բաց թողնելով իր զօրքերը, բաշխողութեանը, համիդիէները, քիւրդերը, չէրքէզները, և իր բոլոր խաւարային ոյժերը . . .

Արդ՝ թիչ թէ շատ իւր մէջ յեղափոխական զգացում կրող մարդը, աչքի առած ունենալով հայրենիքի այս սրտամոլէիկ ու աղիխարշ վիճակը և մօտէն զիտակից ու ցաւակից լինելով անոր անտանելի վշտերուն, չէ կարող անտարբեր մնալ. մա-

նաւանդ այսպիսի ժամանակ մը, երբ ոչ ոք դիտէ թէ վաղը քաղաքական կացութիւնը ինչ խառնափնթոր վիճակ կստանայ և ինչ անապասելի պատահարներ ու պատեհութիւններ կը ծագին ու կրնան ծագել, որոնցմէ պէտք է զիտանալ օգտուիլ: Եւ երբ մահամերձ բռնաւորին օրինական ու ապօրինի ժառանգորդներն ու անոնց պաշտպան կողմնակիցներն իսկ արդէն սկսած են իրենց դիւի ճարը նայիլ և միջոցներ խորհել, որպէսզի վաղը ռաբի տակ չերթան, հասլա՝ մե՞նք որչափ աւելի պէտք ունինք խորհելու և արթուն գտնուելու, մե՞նք, որ թէ՛ աշխարհագրական դիրքերով, թէ՛ գերարհալածող կազմակերպութիւններով ու ուղղութիւններով և թէ՛ նիւթական ու բարոյական արկարոյթերով բաժանուած ու ցրուած կը գտնուինք, անհասարար ոյթերու դէմ:

Վաղուայ ծագելը խառնաշփոթութեանց մէջ մեր գոյութեանը սպառնացող ահեղ վտանգը, որ կարող է լինել աւելի վատ քան զառաջինը, և որոյ մասին մտածելն իսկ մարդուս սոսկում կազդէ, աչքի առաջ ունենալով, պարտք կզգամ դիմում ընել հայ ժողովրդեան միահամուռ Յեղափոխական Վործին փափելու և խնդրել կուսակցութեանց վարիչ մարմիններէն, որպէսզի մեր ցրուած ոյթերը ընդհանուր թշնամոյն դէմ համերաշխելու կամ միացնելու գաղափարին զարկ տան և աշխատին իրականացնել այդ:

Եւ որպէս զի այդ ցանկալի գաղափարը օր առաջ մարմին ստանայ, կրկին ու կրկին կը խնդրեմ, որ հայ յեղափոխական կուսակցութեանց վարիչ մարմինները միջոցներ ձեռք առնեն կադմելու Հայ Յեղափոխական Վօնդէս մը, որուն մասնակցին անխտիր հայ ժողովրդեան մէջ գործող բոլոր կուսակցութեանց ներկայացուցիչները:

ՄՈՒՐԱՏ

Պ Ա Յ Տ Օ Ն Ե Վ Ա Ն

Հնչական կուսակցութեան Կեդրոնական վարչութիւնը անգրաւորով քննարկում եւ համաձայն է, որ ըստ կարելոյս փութով գումարով «ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՄԱՆ ԿՕՆԳՐԵՍ»-գալիք քաղաքական անհրաժեշտութիւններին միահամուռ ջանքերով դիմազրուելու համար:

Կեդրոնական վարչութիւնս գտնում է ընկեր ՄՈՒՐԱՏԻ առաջարկը բոլորովին նպատակայարմար և ժամանակակից:

Լիայոյս ենք որ միւս կուսակցութիւններն էլ իրենց քարհասած համաձայնութիւնը կայտնեն և «ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՄԱՆ ԿՕՆԳՐԵՍ»-ը կայանալուց լեռոյ, ի հարկին, նախաձեռնութիւն կատարեն թիւրքիայի մէջ գործող քաղաքական բոլոր կուսակցութիւններէն մի ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿՕՆԳՐԵՍ գումարելու:

ՀՆԶԱԿԵԱՆ ԿՈՒՄԱՅՑՈՒԹԵԱՆ

ԿԵՂՈՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

ԳԱԼԻՔԻՆ ՀԱՆԴԵՊ

Երեսուն տարի կայ, որ թուրք բռնապետութիւնը, ազգայնամոլների ղեկավարութեամբ, բացարձակ կերպով իշխում է ամբողջ Տաճկաստանում՝ իրեն նպատակ ունենալով այդ երկիրը խմորել, կաղապարել իր ցանկութիւններին, իր միտնամբներին համաձայն:

Եթէ երբ և իցէ մի բռնակալութիւն իրեն աղբիւր է նկատել տուել ամէն օրէնքի և իշխանութեան ու գտել է զինուորական, դատարանական ամէն կարգի գործիք-հաստատութիւններ այդ մտքերին մարմին տալու, եթէ երբ և իցէ քաղաքական մի ծայրայեղ կեդրոնական իշխանութիւն ամէն ձիգ թափել է տեղական, ինքնուրոյն ամէն կեանք սպանել և հպատակութիւնը, կոյր հնազանդութիւնը ընդհանուր կամբ, խիղճ և արիւթաւոր նշանաբան դարձնել, — դա եղել է և է՝ տաճկական ներկայ բռնակալութիւնը:

Եթէ երբ և իցէ մի բռնապետ ջանք է թափել իր երկրի մէջ եղող ազգութիւններին և ցեղերին իրարու դէմ հանել, նրանց բոլորին ահնայանի, կազմակերպուած կողոպուտի, թալանի ենթարկել և ստրկութիւնը, թշուառութիւնը, աղքատութիւնը ամէնքի էլ բաժինը դարձնել. եթէ մի թագակիր ոճրագործ մտածմունք է ունեցել ամէն շունչ և հողի զանգուածի մի կտոր նկատել և իրենց զգոհին, իրեն չհնազանդողին ուղղակի սպանդանոց և կառափնատեղի բաշել — դա եղել է և է՝ Սուլթան Համիդը՝ ազգայնամոլների այդ հարազատ ներկայացուցիչը:

Բայց այդ բոլոր արդեօք դրական, շօշափելի մի արդիւնքի հասցրին ահող ազգայնական կուսակցութեանը ընդհանրապէս և նրա գաղափարները մարմնացնող Համիդին՝ մասնաւորապէս: Վատարուած բոլոր աղէտներից, եղած բոլոր փորձերից յետոյ, ազգայնական կուսակցութիւնը իր արիւթաւորութիւնը մշանջենաւորեց: Համիդը սուլթանական դահլէ և սուլթանականութիւնը ընդ միշտապահովեց:

— Երբէք:

Երեւելեան Խնդրով շահագրգռուող մեծ պետութիւններին իրարու դէմ զրգռել, նրանց շահերի, ձգտումների հակամարտութիւններից օգտուել, — դա եղած է թրքական արտաքին քաղաքականութեան դարեւոր մի լծակը: Վիզուած խնդիրների առաջ սպասողական դիրք բռնել, միշտ ջանալ ժամանակ վաստակել, յապաղումը, անգործու-

նէութիւնը իրեն է՛ն մեծ զօրավիզը նկատել, — այդ բոլորը կատարուեցան այս երեսուն տարուայ ընթացքում՝ ամենամեծ չափերով: Բայց հեռանա՞նք, յարատեւութիւն յառաջացնող արդիւնք:

— Եւ ո՛չ մի:

Թուրք բռնապետութեան ներկայի նեցուկը հանդիսացող ազգայնական կուսակցութիւնը կատարելապէս պարտութիւն կրեց, բացայայտ անյաջողութեան բաղխեց, թէ իր ներքին և թէ իր արտաքին քաղաքականութեան մէջ: Նա ո՛չ միայն ո՛չ մի խնդիր վճռել չկարողացաւ, եղած ո՛չ մի բարդութիւն չլուծեց, այլ իրերի դուրսէն է՛լ աւելի վատթարացրեց, եղած դժուարութիւնները է՛լ աւելի դառնացրեց ու այս երեսուն տարին թրքական կայսրութեան համար անօգուտ դարձրեց, — աւելին՝ նա ամբողջ երկիրը տակն ու վրայ արեց և մահուան դուռը հասցրեց աւելի արագ, քան՝ դուցէ՛ սպասելի էր: Թիւրքիան, որպէս տէրութիւն, այս երեսուն տարուայ ընթացքում ոչինչ, բացարձակապէս ոչինչ չշահեց. ընդհակառակը նա կորցրեց, և շատ կորցրեց: Նա այժմ՝ գտնուում է հոգեվարքային մի վիճակի մէջ, երբ իր բախառ անպատճառ պիտի վճռուի այս կամ այն կերպով:

Բայց այդպէս էլ պէտք է լինէր:

Եթէ բռնապետութիւնը տեսողութեան կողմից կոյր է, մաքի կողմից էլ քարացած, մածուցուած է, — այդպիսի հաստատութիւններ մեռնում են, դա ճակատագրական է, և բնաշրջան անհրաժեշտութիւն:

Թուրք ինքնակալութիւնը արտադրեց գինուորներ, զօրավարներ, նա երեւան չբերեց կազմակերպիչներ, վարչադէտներ, քաղաքադէտներ, — այս բառիս իսկական և ընդարձակ նշանակութեամբ:

Թուրք ժողովուրդը անընդունակ գտնուեց արտադրել բուն ժողովրդական հոսանքներ, չճանց, չյառաջացրեց հ եր ո ս ն ե թ, որ վերիններից աղաքութեան շանթը խլէին և վարիններին տային:

Տերող կուրութեան, խաւարի, աղքատութեան, ընդհանուր քայքայումի մէջ ազգայնական կուսակցութիւնը ինչո՞վ էր ուղում Վահը ամուր պահել և եղածը անփոփոխ շարունակել տալ: — Կեղբոնացընէլ (Թիւրքիան, նրա գանազան մասերի ղեկավարութիւնը մի ընդհանուր լծի տակ առնել և ալլա ս ե ո տարրերից յառաջացնել մ ի ա ա ար ո ս ւ թ իւ ն: — Վաղափար, միտք, որ դորձադրուել էր այլուր, բայց Թիւրքիայի մէջ պետական

մարդ չկար, որ նկատէր թէ այդ մաքի իրագործումը նրան աւելի մահ կրերէր, քան ապահովութիւն և ամրապնդութիւն:

Արդ, երեսուն տարի անցնելուց յետոյ՝ հրով և սրով օսմանցիացման դադարի իրագործման ձգտումը նպաստեց, յառաջ բերեց օտարասեռ տարրերի միութիւնը, ձուլումը կամ համերաշխութիւնը: Համիդական հեծելազունդի միջոցով քուրդերը իր երազած կողակները դարձա՞ն: Արաբներով քրդերին զսպել, քրդերով՝ հայերին, ալբանացիներով՝ բոլորին, դրանով իր ո՞ր ձրգտումը իրագործեց և նպատաւոր հետեանք յառաջացրեց՝ իր ընդգրկած նպատակների տեսակէտից: — Եւ ո՛չ մէկ:

Ազգայնական կուսակցութիւնը կրկնեց ուրիշների սխալները, փոխանակ կորովամտութիւն ունենալու նրանցից խոյս տալու: Իսկ այդ կարելի էր անել՝ եթէ երկիրը և նրա մէջ ամփոփուած ժողովրդներին իրապէս ճանաչող և նրանց կարիքներից տեղեկութիւն ունեցող մի ճշմարիտ քաղաքական կուսակցութիւն առաջ եկած լինէր՝ լայն մաքերով առգործած:

Այդ կուսակցութեան քաղաքականութեամբ հայը «Ֆէսատ» նկատուեց, նրա հայրենիքը դերպանատուն վերածուելու փորձուեց. լուսինն իսկ իր շրջանառութեան օրից չէր տեսել այնպիսի ահռելի ոճիրների պատկերներ, որոնք դործուեցան մեր հայրենիքի մէջ ու դրանով, այս երեսուն երկար տարիները անցնելուց յետոյ, Թիւրքիան, որպէս պետութիւն, ապահովուեց: Բոլորովին հակառակը չեղա՞ւ:

Աւելելքում դեռ կրօնը իր հնօրեայ տիրապետութեան մէջն է, նա ամենազօրաւոր միջոցներից մէկն է մարդկանց իրարու հետ կապելու և դիւրութեամբ շահագործել տալու: Թուրք ազգայնականութիւնը աշխատեց օգտուել այդ զուպանակից, ջանաց նրա միջոցով ամբողջ մահմետական աշխարհը սերտ կերպով օսմանեան կայսքութեան հետ կապել մի ընդհանուր նպատակի համար, — բայց երեսուն տարուայ անընդհատ փորձը մի արդիւնքի հասցրեց, միւս երկիրները մի կողմ՝ թողած, մահմետականութեան հայրենիքը եզող Արաբիան է՛սկ մարտի թատերաբեմը դուրս գալով չապտակեց Թուրք ազգայնամուլ կուսակցութեան երեսին:

Անյաջողութիւն, սխալ, աղէտ, կործանում՝ ամէն բանի մէջ: Եւ այդ բոլորը նրա համար, որ օսմանեան պետութիւնը չունեցաւ, չարտադրեց մի

մաւրդ՝ խնկբը զլինին, իրերի զրուծիւնը ուղղելը մեղանոյ, որ կարող լինէր անել այն՝ ինչ որ պէտք էր անել:

Եւ այդպիսի մարդ չունենալով, այդպիսի մէկը ստեղծել չկարողանալով, նա մինչև վերջ մնաց նախկին կողմը, նախկին քարացած ուղեղը, որին միայն մահը, կատարեալ մահը կարող է ուղղել: Թէ՛ պետական մարմինը և թէ՛ ժողովուրդը այդ կողմից ամուլ դանուեց մինչև վերջ:

«Մեզնից յետոյ ջրհեղեղ» — այս է եղած բոլոր բռնապետների վարուեցողութեան տիրապետող դիժը: Բայց թուրք ազգայնականութեան ներկայացուցիչ Համիդը այդ դադափարը իր ամենավայրագ կիրառութեանը հասցրեց: Սպանել կեանք, եթէ նա իրեն հակառակ է, թող տալ կեանք, եթէ նա կողէ սարկութեան մէջ՝ պարաւանդուիլ, և Համիդը այն ճիւղը եղաւ, որ այդ որոշումը գործադրելու ամենաուժեղ ազդակները խաղի մէջ դրեց: Ու ազգայնականները այդ պարագային ո՛չ միայն նրա մեղսակիցները, գործադրող ոյժերը հանդիսացան, այլ ներշնչողները, դատարարները, ղեկավարները:

Այդ ամէնը եղան, այդ բոլոր ոճիրները կատարուեցան, բայց որոշեալ, դրական, յարառող մի արդիւնք դուրս եկաւ: — Երեսուն տարուայ կեանքը ասում է որ՝ ո՛չ:

Կարելի էր եւրոպայի առաջ քծնիլ, նրա ներհակութիւնները շահագործել, բայց ի՞նչ դնով — Թիւրքիան լայն բանալով նոյն այդ եւրոպացու առաջ: Ու ազգային կուսակցութիւնը այդպէս էլ արաւ: Թիւրքիան այսօր քան երբ և է անուանապէս միայն անկախ է, անտեսապէս այդ երկիրը արդէն անցած է նրանց ձեռքը, որոնց հակամարտ շահերից, որպէս թէ, ինքը պիտի օգտուէր Բռնապետութիւնը շարունակել տալու և բողոքող ժողովուրդների ձայնը խեղդելու: Շահագործողներին կոնցեսսիաների (զիջողութիւնների) մի մի կտոր նետելով՝ կարելի էր հայերին արեան մէջ լողացնել և մեր բերանը յաւիտենականապէս փակել: — Բայց եղաւ:

Որ կողմը որ շրջուելու լինի՝ ազգայնական կուսակցութիւնը անհամար փաստեր ունի համոզուելու, թէ ինքը իր առաջադրած և ո՛չ մէկ նպատակին կարողացաւ հասնել: Իսկ այդպէս եղաւ, սրովհետեւ թէ՛ իր մտածմունքի հիմունքներն էին սխալ և թէ՛ իր գործադրած մէթոտները:

Երեսուն տարի դըրուելուց յետոյ՝ երաւան-

ցումի նոր ցնցումներ՝ նոյն իսկ չափաւած տեղերից: — «Կա սպասելի չէ՛ր ազգայնականների համար:

» Սուլթանը մեռնում է, չորս կողմից աղաղակում են, մի տեսակ աչքալուսանք տալու ձեռով: — Սուլթանի, մարդկային այդ վատ տիպի վերացման մտապատկերը ամէն մարդի, անշուշտ, չէ կարող հոգեկան հրձուանք չափաժառել, բայց մենք այդ դալիք մահուան հեռանկարի վրայ բոլորովին այլ տէքով ենք նայում, — այդտեղ չի մեռնում անձը՝ Սուլթանը, այլ սխտէմը, սուլթանիզմը: Երեսուն տարուայ կեանքը այդ հաստատում է: Սուլթան Համիդը ներկայացնում էր պատմական մի ամբողջ հոսանք, նա մարմնացնում էր Թիւրքիայի բոլոր հին ոյժերը, և նա արեց այն՝ ինչոր այդպիսի ոյժեր կարող էին անել: Իսկ այդ ոյժերը, միայն Սուլթան Համիդի օրօք, երեսուն տարի շարունակ գործելուց յետոյ, այսօր ուժասպառ մեռնում են, մնացած ամէն ինչ գառնում է ժամանակի, լոկ ժամանակի խնդիր: Կարող է նոյն իսկ մէկ Սուլթանի մի ուրիշ փոխանորդել, բայց զրանով իրերը չեն փոխուիլ, — այն՝ որ սուլթանիզմը իր վերջին երգը երգել է Թիւրքիայում:

Ապացոյց:

— Նոյն ինքն դեռ մինչև երէկ բողոքովին մեռած, լծացած կարծաւած թուրք, բուն օսմանի ժողովուրդը: Երեսուն տարի շարունակ՝ ճակատագրի հպատակողի ամէն համբերութեամբ, սուլթանական լէժիմի բոլոր քմահաճոյքները և նրա հակամարդկային ամէն թելադրութիւնները կատարել, տանելուց յետոյ, այսօր նա փորձում է ծառանալ, բողոքել, ականատես է իր քայքայմանը, աղքատութեանը, թշուառութեանը և զղում է: Թէև դեռ աղօտ կերպով, որ այդ բոլորի աղբիւրը, իրական պատճառը ո՛չ թէ զեափուրի, հայի Ֆէստաութեան մէջ պիտի որոնել, այլ սուլթանիզմի, սրա ստեղծագործած քաղաքական և տնտեսական կազմի: Տարերային յուզում, տարերային արեկոծութիւն, դեռ անկազմ, անկերպարան, — համաձայն, — բայց այդ էր ազգայնականների նպատակը, ձգտումը: Իր յանկուծիւններին բողոքովին հակառակը դուրս չեկաւ, երբ այդ խաւտը զանգուածին ուղում էր շարժականութեան մէջ գնել մասնաւորապէս մեզ դէմ: Իսկ Առաքել, Ալեանացի՞ն, նոյն իսկ քի՞րքը՝ միթէ՞ սրանք առաջուանն են մնացել, սրանք էլ զարթնումի նշաններ չե՞ն ցոյց տալիս, — թող այդ լինի սաղմնային: Ազգայնականները այդտեղ էլ պարտուեցա՞ն թէ ո՛չ:

Ազգայնական կուսակցութիւնը ձգտեց եւրոպական պետութիւնների մէջ կուսակիցներ ձգել՝ ներառեց իւրաքանչիւրին ամէն տեսակ կոնցեսսիաներ խոստանալով և տալով: Իր նպատակը չէր յաւաքում առաջ բերել, յետաձգել, թոյլ չտալ որ ընդհանուր համերաշխութիւն չկայանար նրանց մէջ իր ներքին խնդիրների նկատմամբ: Բայց այդ ձգտումը իրական օգուտ բերեց, այնքան վնասներ տալուց, թիւրքիան դրաւ ինքնուր յետոյ:

Եւրոպական պետութիւններից և ո՛չ մէկը իր դարեւոր ծրագրերից ձեռք վեր առեց, նրանք այսօր այն են, ինչոր էին շատ տարիներ, դարեր իսկ առաջ, այն տարբերութեամբ միայն՝ որ այսօր աւելի մեծ չափով իրենց մագիլները խրած ունին թիւրքիայի, որպէս պետութեան, սրտի մէջ, նրան իրենց ամբողջ ուժովը սեղմելով:

Եւրոպական և ո՛չ մէկ պետութիւն այսօր թիւրքիայի անկեղծ բարեկամն է, որքան որ մի պետութիւն միւսին կարող է բարեկամ լինել: Իր ամենից հաւատարիմ կարծուած բարեկամը՝ Վերմանիան անգամ ամէն րոպէ կարող է առեւտրի մէջ մտնել և իրեն ծախել, ինչպէս արել է շատ անգամ:

Թիւրքիան այսօր զրկուել է 18-րդ և 19-րդ դարու առաջի կէսին թափառաբեմի վրայ եղող Անգղիայից և Ֆրանսիայից իսկ:

Իսկ մտածել թէ իր մթերած զինուորական ոյժը այժմ քան երբ և է կարող է վերջակէտ դնել, թուժը լինել այն բոլոր հոսանքների, որոնք պիտի դան դարկուելու թիւրքիայի խարխուլ պարիսպներին — դա աւելի քան միամտութիւն պիտի լինէր: Այո՛, մեռնում է Սուլթանը, բայց նրա օրօք էլ մեռնում է և՛ սուլթանիկը՝ ամբողջ Հին Թիւրքիան:

Անշուշտ դեռ կան բեկորներ, որոնք կուզեն իրերի նախկին դրութիւնը շարունակել, և մենք հեռու ենք կարծելուց թէ Համիդի մեռնելուց յետոյ կյառաջանան թրքական ժողովրդական ոյժեր, որոնք իրարու կը բազկեն և թիւրքիայի մէջ կսկսուի հինի և նորի պատերազմը զինու զօրութեամբ: Այդպիսի մի բան դժուար սպասելի է ներկայումս, ժամանակակից թիւրքիայի մէջ՝ թուրք տարրերի կողմից:

Այնտեղ, առ առաւելն, կարող են լինել պալատական դաւադրութիւններ, պետական հարուածներ, բայց ամէն ինչ կը դառնայ ահաճելի շուրջ, և միայն այդքան: Տիրող օլիգարխիայի միջից ումանք կուզենան օսմանեան հին կառքի մէջ նստել և այնպէս իրենց ճանապարհը շարունակել, ումանք

էլ կցանկանան այդ կառքը մի փոքր վերանորոգել ու այնպէս երթալ, բայց դարձեալ հին ուղիովը: Այդպէս կլինի, ոչպէս ասած, պաշտօնական թիւրքիան: Բայց իրականութիւնը դարձեալ կմնայ նոյնը իր հրամայական պահանջով — այն՝ որ հին թիւրքիան մեռնում է՝ փոթ չէ թէ նրա նիւթակն մահը մի փոքր էլ ուշանայ: Ու այնուհետեւ գալիս է սպանակին, ամէն ինչ յեղաշրջող այն հարցը թէ արդեօք նոր թիւրքիա առաջ կգա՞յ, կստեղծուի՞ մի նորագոյն իրաւական թուրք պետութիւն:

Արդհետեւ այդ մասին ամէն խօսք կարող է լինել միայն ենթադրական, ուստի պատահեալը առայժմ մի կողմ թողնելով՝ սենք միայն այն, որ Սուլթան Համիդի մահուան բազէն ներկայանում է մի բարեյաջող հանգամանք օգտուելու նրանց, որոնք ուզում են նոր թիւրքիա ստեղծել:

Եթէ, իրաւ, թուրք երիտասարդութիւնը նրա պայքարող մասը անկեղծ է և ուղղում է նոր թիւրքիա ունենալ, պէտք է բառից անցնի գործի և գործքով այդ ցոյց տալ: Նա գործունէութեան ուրիշ ողբու միջոց չունի, եթէ ո՛չ զէնք, ապստամբութիւն, յեղափոխութիւն: Մնացած ամէն միջոց միայն խաբուսիկ կարող է լինել և գէմագոֆներին վեր բարձրացման սահմանափակ աստիճաններ: Բայց նա կ'անենայ այդ ընդունակութիւնը և հասունութիւնը: Անձի փոփոխութիւնը և խոստումները նրան բաւականութիւն չեն տալ, միչև որ ինքն էլ տիրապետող կառքի մէջ նստի և տաք անկիւն գրաւի . . .

Հարցի այդ մասը մի կողմ թողնելով՝ անցնենք դէպի մեզ:

Այստեղ խնդիրը աւելի որոշ և շօշափելի ձև է ստանում մեր տեսակէտից:

Ամենքի համար որոշ պէտք է լինի այն, որ մեր կուսակցութեան համար գոյութիւն չունի ամբողջ թիւրքիայի խնդիր, այլ միայն Հայկական Խնդիր:

Մենք ծրագիր չունենք ամբողջ թիւրքիան արմատապէս վերանորոգելու և նրա ամբողջականութիւնը պահպանելու, — այլ միայն մեր հայրենիքը, Հայաստանի այն մասը՝ որ գտնւում է թուրք պետութեան լծի տակ:

Մենք ո՛չ պատմական իրաւունք և ո՛չ էլ ունենք միասիւս ու մանգատ ունենք գործելու, խօսելու յանուն այն բոլոր ժողովրդների, որոնք գտնւում են թիւրքիայի սահմանների մէջ. մենք խօսել, գործել ենք, ու այդպէս պիտի անենք, միայն Տաճկա-Հայաստանի մէջ եղող հայ ժողովրդի անունով:

Եւ երբ, որպէս սօցիալիստներ, մենք պահանջում ենք միայն մեր հայրենիքի՝ Հայաստանի մէջ գոյութիւն ունեցող արտագրութեան և փոխանակութեան միջոցների ընկերակցանացումը, — գրանցվ մենք դուրս չենք վտարւում և բացառիկ դրութեան մէջ չենք գտնւում այն տարասեւ ժողովրդներին, որոնք մեր հայրենիքի տարածութեան վրայ են գտնւում:

Ու եթէ մենք գտնւում ենք ձեռք բերել աշխատանքի միահիծանութիւն, ինչպէս և քաղաքա-

կան, — Հայաստանի մէջ — դա միայն հայ ժողովրդի համար չի լինիլ, այլ բոլորին:

Իսկ թէ ինչո՞ւ մենք ցանկացել և ցանկանում ենք մեր հայրենիքի ճակատագիրը բաժանել թուրք կայսրութեան ճակատագրից, ինչո՞ւ մենք մեզ իշխուելու ենք տրուել խօսելու միայն հայ ժողովրդի անունով և մեր քաղաքական ու տնտեսական ծրագիրը ձգտել ենք իրականացնել՝ յենուելով միայն հայ ժողովրդի գերազանցօրէն աշխատուող դասակարգի վրան, առանց մեր սօցիալիստական գաղափարներին դաւաճանելու, — թորք կայսրութեան պատմութիւնն այնտեղ է հաստատուել համար որ մենք այլապէս չէինք կարող աւել, քան այն՝ ինչ որ արել և անում ենք: Թիւրքիան ճանաչող և նրա մէջ գտնուող ամէն սօցիալիստական կազմակերպութիւն մերինից տարբեր ընթացք չէր կարող ունենալ, — մի ընթացք՝ որի դէմ դատապարտութեան խօսք չէ ունեցել ասելու, մինչև ցարդ, ո՛ր և է լրջախոհ սօցիալիստ:

Թիւրքիան մի ընդհանուր անհատական հայրենիք չէ, այլ նա տարբեր հայրենիքների մի կոյտ մի ազգութեամբ (համախմբում) է: Իսկ մենք մեր հայրենիքի, պատմական անհատականութիւնը պահելու, ունենալու լիակատար իրաւունքը ունենք, ինչպէս որ նոյնը անում են բոլոր երկրների սօցիալիստական կազմակերպութիւնները, ի բաց առեալ սօցիալիստ. անարխիստները:

Թիւրքիան իրենից չի ներկայացնում մի ժողովուրդ, այլ ժողովուրդներ, որոնցից ամէն մէկը ունի իր շեշտուած և ուրոյն անհատականութիւնը, որին չի կարելի ջնջել. ընդհանրապէս՝ նրանց ամէն միջոց պիտի տալ փթիթելու, զարգանալու:

Եւ եթէ մենք յենում ենք միայն մեր հայրենիքի մէջ եղող հայ աշխատուող զանգուածի վրան և ո՛չ թէ բոլոր ազգերի աշխատուողների միասին, — դա արդէն անոգորելի իրականութեան անհրաժեշտ դարձրած մի պահանջն է — աչքի առաջ ունենալով միւս այլասեռ տարրերի աշխատուող դասակարգերի նիւթական և բարոյական կացութիւնը, նրանց կենցաղավարութիւնը և զարգացման աստիճանը:

Թէև մենք ո՛չ մի ջանք, ո՛չ մի աշխատանք մինչև ցարդ չենք խնայած Հայաստանի մէջ եղող բոլոր ժողովրդներին և մասնաւորապէս նրանց աշխատուողներին միատեղ բերելու և սուլթանական բռնակալութեան դէմ կանգնեցնելու, բայց, խոստովանում ենք, 19-ը տարուայ մեր անընդհատ ջանքերը այդ կողմից եթէ ոչ բոլորովին ապարդիւն, գէթ շատ քիչ արդիւնքի են հասցրել: Իսկ մենք հայ ժողովրդի գոյութեան և մահուան խնդիրը չէինք կարող կախում դարձնել բոլոր տարրերի մի համախմբութեան տարտիկայից — տարտիկա, որ նոյն իսկ չէ ընդունում Թիւրքիայից շատ աւելի դարգացած բաղկացուցիչ մասեր ունեցող պետութիւնների մէջ, — այդպիսի մի տարտիկա ո՛չ միայն անօգուտ մի ջանք եղած կլինէր, այլ մենք թողլ տուած կլինէինք, որ հայը ջնջուէր անձայն:

Եւ այժմ եթէ կան օսմանեան կայսրութեան

մէջ քաղաքական ուրիշ կազմակերպութիւններ, որոնք կողքին գործել յանուն ամբողջ Թիւրքիայի, յանուն Թիւրքիայի մէջ եղող բոլոր ժողովրդների, մենք ո՛չ միայն հակառակ չենք, այլ կողջունենք նրանց ապարդիւ գալը, եթէ միայն նրանք նպատակ կունենան բոլոր ժողովրդների պատմական և անհատական իրաւունքների յարգանքը, ինչպէս և դասակարգերի ջնջուելու ու արտադրութեան միջոցների բոլորին սեպահակնացումը, ուրիշ խօսքով՝ երբ նրանք գործել կողքին սօցիալիստական հոգի վրայ:

Թիւրքիայի մէջ բովանդակուած՝ նուաճուող, առաւելող ժողովրդների վիճակի փոփոխութեան և բարւոքման համար մինչև ցարդ ուրիշ սխառմ չէ վերանորո՞ւժ բացի անջատման և ինքնավարութեան: Մինչև այժմ հարաւորման՝ այդ հիմնական եղանակն է միայն գործել և որոշեալ արդիւնքներ էլ տուել:

Իսկապէս թուրք տարրին և նրա պայքարող մասին կմնայ Թիւրքիայի միութեան, ամբողջութեան պահպանման և նրա մէջ պարփակուած ժողովրդների ինքնորոշման և միահեծանութեան գաղափարների հաշտեցման համար նոր եղանակներ և հիմունքներ գտնել, — ինչոր դժուար չէ: Նոր-Աստորիա ցանկացող ձախագոյն տարրերը իրենց օրինակ Բայց այս պարագային խօսքը բառը նշանակութիւն չունի, հարկաւոր է գործ, իրողութիւն, որպէսզի ընդհանուր վստահութիւն յառաջանայ:

Իսկ մենք չենք կարող մեր արդէն ունեցածը կորցնել և երեւակայականի, դեռ չսաղմնաւորուածի յետեւից ընկնել, — ո՛չ, դա մի անբուժելի ոճիր կլինէր դէպի հայ ժողովուրդը և նրա դատը, որի համար այնքան առատ արիւն է թափուել և այնքան թանկագին կենքեր են զոհուել: Պատմութեան անիւր, իրերի հոսանքը մի օրուայ մէջ շուռ տալ չի կարելի, ամէն եղելութեան համար նախ պէտք է լինեն ազդակներ: Բոլորի ցնցումները վաղանցուկ մեղմեցումներ, իշխման փոփոխութիւնը համարյալ կարող են բերել, բայց այդ կերպով քաղաքական և տնտեսական արող և հիմնական խնդիրներ չեն վճարուել: Այդպիսի ծանր հետեանք ունեցող խնդիրների մէջ ամէն ինչ պարզ և որոշ պիտի լինի, ամէն տարր, ամէն կուսակցութիւն էլ մերկապարանոց՝ իր դիրքի և հետապնդած սկզբունքների տեսակէտից:

Այժմ ո՛չ աշխարհակալութեան իրաւունք կայ, ո՛չ էլ կամքի հակառակ առեւտտական կապեր կամ զանազան կապածելի բնուորութիւն կրող բաղկացութիւններ, երկու անհատների, ինչպէս և ժողովրդների, փոխադարձ յարաբերութիւնները պիտի հաստատուին անբռնաբարելի կամքի, ինքնիշխանութեան վրայ, — իսկ դա կյառաջանայ միայն այն ժամանակ, երբ երկու կողմի էական շահերի մէջ փոխադարձ ներդաշնակութիւն կտիրի:

Եւ այսպէս, մեզ հետաքրքրողը սուլթանական անձի մահը չէ, այլ նրա ըէժիմը, — քաղաքական ու

անտեսական այն կազմը, որ սնունդ և գոյութիւն է տալիս սուլթանականութեան:

«Սուլթան Համիդը մեռնում է» — այդ աչքալուսանքին ի պատասխան Բուլղարիան իր ամրակուռ բանակներն է ցոյց տալիս՝ ներկայացած հանգամանքից օգտուելու և իր անկախութիւնը հռչակելու:

Մակեդոնական մարտախմբերը պատրաստ են իրենց յեղափոխական դրօշը պարզելու և վճռական կռուի մէջ մտնելու:

Սերբիան, Մոնթենեգրոն, Գոլնաստանը... ամենքը մի մի բաժնի վրայ աչք դրած՝ երկայն սլեր ունին՝ ցանկացած պատառը խելելու:

Աւստրո-Հունգարիան հանդէս չի գալ իր արեւելեան շահերը ապահովելու: Լո՞ւն կմնայ Իտալիան: Իսկ Ռուսիան, նոյն իսկ զառաժուծեան, ուշադրութիւնը չեւոյց գէպի դուրսը դարձնելու համար՝ անտարբեր կկենայ այդ ռոպէին: Ընդհանուր կացութեան մէջ կայուն ո'չինչ, բացարձակապէս ոչինչ չկայ: Ներկայումս ամէն ինչ քանդուելու և եղաւելու վիճակի մէջ է, համանաւանդ Արեւելքում և Արեւելեան գործերի մէջ:

Բայց երեսուն տարի շարունակ արեան մէջ լուրջող հայ ժողովուրդը՝ նա՞ ինչ պիտի ունենայ ասելիք, — բա՞ն, խօ՞սք թէ գործ:

Ներկայումս է պատմական մի շրջադարձ. ռոպէն պատասխանատու է և բարեպատեհ: Որքան որ քայքայուած, թալանուած, մոխրակոյտի վրայ նստած լինենք, որքան որ մեր ոյժերը ջլատուած և անհաւասար լինէին, այնուամենայնիւ մի վերջին ճիշ պիտի արձակել... Երբ պարտականութիւն կատարելու հոգեբանական վայրկեանը հնչի, ամէն ինչ աչքի առաջ պիտի առնել... Օրեր, ժամեր կան, որ դարերի նշանակութիւն ունին:

Երբ կգայ փոթորկի օրը, մենք՝ Հնչակեաններս ո'չ մեր իրաւունքի և ո'չ էլ մեր պարտականութեան մէջ կթերանանք: Մինչ կան'նք այն, ինչոր հանգամանքները, մեր դիրքը և Հայկական Դատի շահը կթելադրէ:

ՄԵՆԲ ԵՒ ՄԵՐ ՔՆՆԱԴԱՏՆԵՐԸ

«Թիւրքիայում գործող հայ կուսակցութիւնները, ուրեմն և Հնչակեանութիւնը, աւելի փնտում են հայ ժողովրդի ազատագրութեան գործին, դժուարացնում այսպէս ասած՝ Հայկական Դատը, քան թէ իրապէս նրան աջակցում, նրա լուծմանը նպաստում՝ արպէս քաղաքական կուսակցութիւններ»:

— Այսպէս են ասում, մօտաւորապէս, մեր քննադատներից նրանք, որոնք իրենց իրաւունք են տալիս խօսելու սօցիալիստական գիտութեան անունով, թէ և այդ գիտութիւնից հաղիւ իւրացրած լինէին մի քանի աղօտ տեղեկութիւններ՝ քաղաւած զանազան բրօշուրներից, այն էլ ոչ միշտ յանձնարարելի: Իսկ թէ այդպիսիները երբ և է հետաքրքրուել են Արեւելեան Խնդրի

պատմութեամբը ընդհանրապէս, տաճկահայ կեանքով և Հայկական Խնդրով մասնաւորապէս, — այդ մասին հարկ անգամ չկայ հարցնելու: Նրանց ամբողջ տեղեկութիւնները հիմնուած են լսովի խօսքերի, օտար հեղինակների և գործիների ասած ու խօսածների վրայ, քան թէ անմիջական արդիւնք և հետեւանք են անձնական հետազօտութիւնների ու տեղեկութիւնների: Դեռ բաւական չէ՝ որ մեր այդ քննադատների եթէ ոչ ամբողջութիւնը՝ գէթ ջախջախիչ մեծամասնութիւնը ո'չ Տաճկահայաստան են ճանաչում և ո'չ էլ նրա մէջ ամփոփուած ժողովրդների փոխադարձ յարաբերութիւնները, նրանց նիւթական և քաղաքական պայմանները. բաւական չէ որ նրանք որոշ տեղեկութիւններ չունեն թիւրքիայի բաղկացուցիչ ազգութիւնների վիճակից և նրանց ձգտումներից, այլ նրանց մէջ կան շատերը, որ նոյն իսկ հայերէն չգիտեն, հետեւապէս միանգամից անընդունակ և անկարող են անմիջական յարաբերութեան մէջ մտնելու այն ժողովրդի հետ, որի անունով և որի համար նրանք ուզում են խօսել՝ լուր կամ վատ:

Մեր այս կ'որգի քննադատները սւելի առաջ գնալով՝ յանգում են այն դրական եղբակացութեան, — մի եղբակացութիւն՝ որ առաջ է գալիս իրենց սերտօվի նախադասութիւնների շարքից, — թէ «Տաճկահայաստանում գործող կուսակցութիւնները իրենց ծրագրի մէջ միայն Հայկական Խնդրի զննելով՝ միայն հայերի և նրանց քաղաքական ու անտեսական պահանջների մասին խօսելով, նրանք այդ Դատին տալիս են զուտ ազգայնական գոյն, — մի հանգամանք, որ ատելութեան, չուղղացութեան, վրէժխնդրութեան պատճառ և առիթ է տալիս թիւրքիայի մէջ եղող միւս ազգաբնակչութիւններին և ցեղերին, ուստի այդ առթիւ էլ վերջններս միանում են սուլթանի իղիին պատկանող ոյժերի հետ և միատեղ դէմ կանգնում Հայկական Դատի լուծուելուն»: — Նոյն իսկ հայկական կուսարածի մասնաւոր պատճառներից մէկն էլ այդ են համարում մեր քննադատները: «Ինչո՞ւ թուրքը չէ կոտորում քուրդին, արաբին, տլքանացուն և միայն հային է այդ անուամբ, պատճառն այն է», պատասխանում են, որ հայերը՝ նրանց արաբայախիչ կուսակցութիւնները Հայկական Դատը կղզիացրել են և փոխանակ միայն Հայկական Դատի անունով խօսելու, պէտք է խօսէին թիւրքիայի մէջ գոյութիւն ունեցող բոլոր ժողովրդների անունով, առանց ցեղի և լեզուի խտրութեան»: Իւր քննադատական այս խօսքերը մէջտեղ դրողը ոչ յետոյ, նրանք առաջարկում են այսուհետեւ, գէթ խօսել ո'չ թէ միայն Տաճկահայաստանի, այլ ամբողջ Տաճկաստանի անունով, ո'չ թէ միայն հայի, այլ բոլոր ազգերի կողմից: Ու այդ ուղղութեամբ առաջ դնալով՝ խորհուրդ են տալիս ջանալ իրարու հետ միացնել թիւրքիայի մէջ գտնուող բոլոր ժողովրդներին, կամ սրանց դժգոհ տարրերին, և հրապարակ գալ որպէս ամփոփիչ բոլորի իղձերի ու կո՛ւս մղել սուլթանի թանկովի դէմ և այդպիսով ձեռք բերել մի բեժիմ:

ուր կողք կողքի ապրել կարողանային բոլոր ազգերը հաւասարապէս:

—Որ արտայայտուած այդ մտքերի մէջ, սխալ հայեցակէտերի հետ միասին, կան և՛ թէօրիական ճշմարտութիւններ, ուղիղ դատողութիւնների մի շարք հիւսուածքներ— գրանց մասին կասկած անգամ չի կարող լինել: Բայց մեր այդ կարգի քննադատները մոռանում են մի խոշոր իրողութիւն,— այն՝ որ իրենց այսօրուայ ասած-խօսածների այն մասը, որ ուղիղ ենք գտնում, մենք ո՛չ միայն վաղուց անտի քարոզած, խօսած, գրութեան նիւթ ենք դարձրած, այլ նրանց համար, յաճախ, մեր կաշին, մեր կեանքը իսկ վտանգի ենք ենթարկած: Այն ինչոր իրենք ex cathedra այսօր են յայտարարում՝ սրպէս նորութիւն, որպէս տեսական ճշմարտութիւններ,— մենք դեռ շատ առաջ ո՛չ միայն գործունէութեան առարկայ ենք արած, այլ աշխատած ենք կիրառութեան մէջ իսկ մտնել: Հիտեաբար բոլորովին աւելորդ ջանք է մեզ յետ դարձնել մեր գրած-խօսածները՝ էն էլ շատ երկար տարիներից յետոյ: Գրա փոխարէն աւելի լաւ պիտի լինէր, որ իրենք ծանօթանային հայ յեղափոխութեան պատմութեանը և թղթատէին մեր նորագոյն ժամանակների գրականութիւնը: Գիտենք որ պէզանտիզմը նորեկներից անբաժան մի ախտ է, որից բուժուելու համար ժամանակի և փորձառութեան կարիք կայ, բայց այդ բանը մեր գլխին չէ, որ կոտրել պիտի աշխատեն, նրանք կարող են իրենց այդ ապրանքները ծախել այնտեղ, ուր դեռ սպառողներ կան:

Առաջիններից թէ և տարբեր տեսակետներով և տարբեր նպատակների համար, բայց գրեթէ համանման փաստերով և դատողութիւններով առաջ են գալիս և՛ «Երիտասարդ Թուրքերը»: Սրանք էլ՝ համարեա թէ՛ նոյն եզրակացութեան են գալիս, ինչ որ առաջինները, բայց մի փոքր ուրիշ կերպ մտածումների հիւսուածք մէջտեղ գլորելով: «Երիտասարդ Թուրքերը» էլ սկզբունքով սխալ են համարում հայ կուսակցութիւնների ուրոյն, առանձին դիրքը և գոյութիւնը, նրանք էլ զայրանում են որ այդ կուսակցութիւնները չեն միանում իրենց հետ և մի ամբողջութիւն կազմում՝ յանուն Թիւրքիայի մէջ ամփոփուող բոլոր ժողովուրդների խօսելու: — Այդպէս չանելով՝ աւելացրելով են մեր այս կարգի կրիտիկոսները, հայ կուսակցութիւնները թէ՛ իրենց և թէ՛ հայ ժողովուրդի դէմ են գրգռում մնացած միւս ազգութիւններին և նրանց պայքարողներին ու այդպիսով վտանգում են թէ՛ իրենց պաշտպանած Գաղտը և թէ՛ օսմանեան պետութեան ամբողջութիւնը: Պէտք է բարենորոգումներ պահանջել ո՛չ թէ միայն երկրի մի մասի, օրինակ Տաճկա-Հայաստանի, այլ ամբողջ Թիւրքիայի համար: Միայն հայերը չեն ճնշուողները, այլ Տաճկաստանի մէջ եղած բոլոր ազգութիւնները և ցեղերը, ուրեմն պայքարել ո՛չ թէ միայն հայերի, այլ բոլորի, ամբողջութեան համար: Ինչո՞ւ համար չաշխատել Թիւրքիայի մէջ առաջ բերել այնպիսի մի բեժիմ, որ

կողք կողքի ապրէին, հաւասար իրաւունքներով և պարտականութեամբ, բոլոր տարրերը միասին: Ինչո՞ւ համար օսմանեան ամբողջ ազգութեան անունով չը խօսել, այլ խօսել նրա մէկ մասի՝ հայի անունով: Այդպէս չանելով՝ հայ կուսակցութիւնները ո՛չ միայն շօշափելի մի օգուտ չեն աալիս իրենց ժողովուրդին, որի անունով և որի համար խօսում են, այլ նրան բոլորովին վնասում: — Սրանք են այն խօսքերը . . . որոնցով շարունակ, անիրաւարար, դատախիտում են թիւրք «Երիտասարդները» հայ «Երիտասարդները» ին:

Հայ կուսակցութիւնները, ուրեմն և Հնչակեանութիւնը, զուտ ազգայնական են և բացառաբանում են հաւասարապէս թէ՛ սօցիալիզմի անունով խօսող մի կարգ պէզանտ գլուխներ և թէ՛ «Երիտասարդ Թուրքերը»: Եւ, որ գլխաւորն է, մեր այն հիմնական տաքտիկան թէ պէտք է ձգտել հայ ժողովուրդի և Հայաստանի ճակատագիրը միանգամից վատել Թուրքական կայսրութեան ճակատագրից և ձեռք բերել անկախութիւն՝ — դա արդէն տապալուղ փոստն է դառնում մեր հակառակորդների ձեռքին, ապացոյցանելու համար թէ մենք զուտ ազգայնականներ, մարուր և անվիճելի նացիօնալիստներ ենք: Իսկ դա մի հանգամանք է, որ մեր դէմ պիտի բարձրացնէր թէ՛ ճշմարտ սօցիալիստին և թէ՛ Թիւրքիայի այլ տարրերին . . . : Ու այդպէս էլ աշխատւմ են անել մեր հակառակորդները, նրանք այդ ուղղութեամբ էլ գործում, քարոզում են, ի հարկէ միշտ բազառական՝ քան գրական մի գործ կատարելով:

Աճապարում ենք այստեղ մի տարբերութիւն գնել մեր այս երկու կարգի քննադատների միջև: Որքան որ առաջինները յաւակնոտ տգէտներ են, որոնց չի կարող օգնել սօցիալիզմ՝ բառի տեղի-անտեղի կրկնութիւնը, նոյնքան էլ երկրորդները գիտակից, որոշ կանխադասութեամբ անհրաժեշտ առաջնորդող մարդիկ են, մարդիկ՝ որոնք գիտեն որոշապէս իրենց ասած-խօսածների նպատակը և իրենց ուր երթալը:

Անցնենք խնդիրներին:

Առաջ ահա երկու կանխադասութիւն — Երբ քննադատները մի առանձին եռանդով մասնանշում են այն փաստը, որ մեր յեղափոխական կազմակերպութիւններ ենք անում միայն հայերի մէջ և ո՛չ թէ հաճկաստանի և Հայաստանի մէջ մեզ հետ կողք կողքի ապրող օտարազգի բոլոր տարրերի մէջ էլ — որով, որպէս թէ, մեր պաշտպանած Գաղտին տալիս ենք զուտ ազգայնական գոյն և, ուրեմն, մեր արարքը հետեանք է ազգայնական նեղ մտածմունքի, բացառիկ Հասերի ի վնաս միւսներին:

Եւ ինչպէս ենք այն, որ կազմակերպական այն ձեւը, որ մեր ընդունել ենք Հայաստանում, արգիւնք է մի ընդհանրական սխալմի, որ գրեթէ առանց բացառութեան գործադրւում է զանազան բաղկացուցիչ տարրեր բովանդակող բոլոր երկրների յեղափոխական կազմակերպութիւնների կողմից: Հետեաբար այդտեղ ազգայնութեան, ոչ-ազգայնութեան, սօցիալիզմի կամ դէ-

մօկրատիզմի խօսք լինել չի կարող: Եղածը մի սխառեմ է, կազմակերպական մի ձև, որ առաջանում է տեղական պայմաններից:

Եթե Աստրիայում գործող սօցիալիստական կազմակերպությունները կազմական այդ ձևն են ընդունած և ուսականը՝ ոչ զրանով չի կարելի փաստել թե առաջին երկրում գործող սօցիալ-դեմոկրատները շեղուկ են գիտական հոգից, իսկ երկրորդները՝ ոչ: Կազմական ձևերը հետևանք են տեղական անվերածելի պայմանների, իսկ այդ պայմանները ամեն տեղ համանման չեն, նոյնութիւն չեն կազմում:

Ամեն ժողովուրդ քաղաքակրթութեան միևնոյն աստիճանի վրան չի գտնուում. պատմական անցեալը ամեն տեղ համանման պայմաններ չի յառաջացրել, հետևաբար անցեալից մնացած, դիզուած խնդիրներ կան, որոնք չեն կարող մշտնապէս բնութագրատային հրամանագրութիւններով, կամ անհատական, կուսակցական ցանկութիւններով, եթե նրանք համապատասխան չեն իրականութեան: Եւ ինչոր անհատականի է Գրանսիայում, ոչ մի ին հասկանալի, այլ բոլորովին անհրաժեշտ է մի այլ տեղում, օրինակ Աստրիայում, Հայաստանում:

Ոչ միայն սօցիալիստական, այլ հասարակ յառաջագիմական, դեմոկրատական կազմակերպությունների ուրոյն ձև ունենալն անգամ միտք չունի Գրանսիայում: այնտեղ ամեն ինչ կախումն պիտի ունենայ տարբերող հիմնական սկզբունքներից: Բողոքարական, դեմոկրատական Գրանսիան ամեն տեղ նոյնութիւն է կազմում թե լեզուի և թե պատմական անհատականութեան կողմից: Ուրիշ է սակայն Աստրիայում, այստեղ իրաւ է, Բոհեմիայի, Խորուստիայի, Կարինիայի, Կարինիայի, Կարինիայի, Գիւստի պրովետարները բոլորն էլ պրովետարներ են, բայց նրանք իրարու չեն հասկանում, չունին լեզուի համայնութիւն, ունին պատմական ուրոյն անհատականութիւն, որ այլևս անվերածելի է, ուստի և կազմակերպութեան այլ ձև, քան ինչ որ Գրանսիայումն էր: Թեև սկզբունքներով, շահերով և նոյն, բայց նրանց մէջ լեզուի, պատմական առանձնայատկութեան մի պարիսպ կայ, որին չի կարելի վանց անել, ուստի ըստ այնմ էլ կազմակերպական եղանակ պէտք էր ընդունել: Ու այդպէս էլ եղած է, այնտեղ սօցիալիստական կազմակերպութիւնները, ինչպէս և դեմոկրատական, միաստեղծ, միաստեղծ, ըստ ազգութեան են եղած: Իսկ կազմակերպական այդ եղանակը Աստրիայում արդէն տուել է այնպիսի շօշափելի արդիւնքներ, որոնց չի կարելի բացատրել: Բարեկարգիչ Բեօստից, Շմելլինդից ըսկսած մինչև սօցիալ-դեմոկրատ Անդլերը կազմակերպական այդ ձևն են ընդունած. իսկ դա մի ձև էր, որ հրամայական և անհրաժեշտ էին դարձրել իրականութիւնը, տեղական կեանքի պայմանները:

Գերմանական սօցիալ-դեմոկրատիան անգամ ուրոյն, առանձին, միաստեղծ, ըստ ազգութեան կազմակերպութեան ձևն ընդունեց միացեալ Գերմանիայի մասը կազմող լեհական երկրների համար: Ուստի սօցիալ-դեմոկրատիան, լինելով աւելի ան-

համբերող և բնութագրատական, ընդունել է ամեն ինչ մաղելու, հարկելու և մի յայտարարի վերածելու սխառեմը: Կա տեսական այն հոգի վրան է կանգնած, որ ամբողջ Ռուսիան արդէն միաստորութիւն է կազմում և նրա մէջ պատմական անհատականութիւններ չկան, այդտեղից էլ նրա կազմակերպական եղանակի միօրինակութիւնը, և հենց դրանով էլ բացատրուում է ուստի սօցիալ-դեմոկրատիայի թուլ, անյարակից կողերը և նրա անդամների մէջ տիրող գաղափարական խառնճաղանջութիւնը և անգիտակցութիւնը իր հայրենական գիւղում ուսերէն մի բառ անգամ չլինացող հայ գիւղացին Բագուի մէջ կողք կողքի պիտի նստի և թէօրեական կենսական հարցեր պիտի վճռի ուստի կամ վրացու հետ՝ ուսերէն լեզուով կամ թարգմանի միջոցով:

Եւ այսպէս, կազմակերպական սխառեմը անհրաժեշտ յայտարար նշան չէ կարող լինել մէկի սօցիալիստ, միւսի ազգայնական լինելուն:

Մենք Հայաստանի մէջ կազմակերպական ուրոյն, առանձին, ըստ ազգութեան սխառեմն ենք ընդունել նոյն այն շարժառիթներով, ինչոր աւստրիական, գերմանական սօցիալ-դեմոկրատները: Բացի դրանից կայ մի այլ գերակշիռ խնդիր, որ յառաջանում է դուռ տեղական պայմաններից—գա Հայաստանի մէջ գտնուող ժողովուրդների կուլտուրական զարգացման աստիճանի տարբերութիւնն է: Հայը նոյն կուլտուրական զարգացումը չունի, ինչոր քիւրդը, չիքքզը, աւշարը, նոյն իսկ արաբները օսման լին, խորութիւնը աչքառու է: Թուրքը, չիքքզը, քիւրդը . . . որքան որ շատ ու քիչ նման կացութիւն էլ ունենան հայի հետ, քաղաքականապէս ու անտեսապէս—էական մի տարբերութիւն կայ, այն՝ որ նրանք ամբողջական բնաջնջումի տակ չեն գտնուում, ինչպէս որ հայերը, թուրք կառավարութիւնը նրանց սպառնում, որպէս ժողովուրդ, ներքին քաղաքականութիւն չունի:

„Հայկական հարցը լուծելու համար հարկաւոր է հայերին ջնջել“ — „Տաւրոսեան լեռնաշղթայի ծոցում պարսկալի մի ալի միւսիման տարրեր“ — դաւակլեան այս սուրը կախուած չի եղել բացի հայից՝ Հայաստանի մէջ եղած ուրիշ տարրերի գլխին:

Իսկ հոգեբանական տարրերը, միմէ՞սրանք որ և է դեր և ազդեցութիւն չունեն: Գիւրդը, չիքքզը, աւշարը, օսման լին. . . կարող են, հասած են զարգացման այն աստիճանին, որ իրենցից թօթափեն կրօնական - բարոյական, անցեալից ժառանգութիւն մնացած ամեն շղթայ ամեն ազդակ որ գան հայի հետ խորհրդակցեն, դաւադրեն մի միւսիման կառավարութեան և նրա պետի դրած օրէքների դէմ, — մի պետ, որի խօսքը ինքն և իր նախահայրերը պատուիրանի տեղ են ընդունում: Կիսնալ Գեաղուրի հետ իր ցեղային գերակշռութիւնը, իր իսկ գործած պատմական անարդարութիւնները վերացնելու համար, — դա ներկայումս եթէ ոչ բացարձակ անկարելի գէթ անյաղթելիութեան աստիճանի դժուար է:

Կազմակերպական տեսակէտից առ առաւելն, կարելի է միայն օգտուիլ առհաստից, էն է ո-

րոշ նպատակի համար, որոշ պայմաններում և միայն այդքան:

Ուրիշ է, սակայն, ձգտել համերաշխական կապեր հաստատելը (Հայաստանի, ինչպես և ամբողջ Ցածկաստանի մեջ գտնուող օտարասեռ տարրերի հետ: Սկ այդ ուղղությամբ շնչակեանութեան ոչ մի խօսք կարելի է ասել: Մեր գրականութիւնը այդ նկատմամբ ճոխ և հարուստ է: Հետաքրքրուողները թող կարգան մասնաւորապէս «Նշակ ի խորհրդեան նամակները», «Բաց նամակ Մուրաթ Բէկին», «Երիտասարդ Թիւրքիա»: Մեր գործիչ-ընկերները այդ կողմից օրինակելի են հանգիստացել և կարողացել են օտարասեռ անհատներին որոշ չափով օգտուել, բայց այլ է քաղաքական-կուսակցական կազմակերպութիւն, այլ համերաշխական կապերի հաստատութիւն:

— «Ինչո՞ւ համար մասնաճիւղային կազմակերպութիւններ չէք անում թիւրք ժողովրդի մէջ», — դեռ մօտերս էր՝ մենք այդ հարցը աւելինք մի ինտելիգենտ թիւրքի, որ բարձրագոյն կրթութիւն էր ստացել և երկար ժամանակ էլ ապրել Քոքը-Հայքի, Հայաստանի և Թիւրքիայի այլ աչքի ընկնող մասերի մէջ: — Գա անկարելի է, բացարձակ անկարելի, որովհետեւ 2-3 հոգի դեռ միտանող չեկած՝ լուրը հասցնում են կառավարութեանը: Գեռ մօլլա, պաշտօնէութիւն, կրօնական զգացմունքներ, աւանդութիւններ... մեր մէջ տիրապետող են: Անհատներից կարելի է օգտուել, բայց եւրոպական մտքով կամ ձեռն նման կազմակերպութիւններ անել՝ անհնար է. փորձել ենք շատ անգամ՝ և համոզուել, որ դեռ շատ վաղ է, և այժմ անկարելի, մեր ընկերների մեծամասնութիւնը զոհ են գնացել հէնց այդ ձգտումին: — Ահա՛ մեր ստացած պատասխանը, և այս ասողը իր ազգը լաւ ծանաչող ու համիդեան՝ քմահաճոյքի զոհերից էլ մէկը, — մի անձնաւորութիւն՝ որ չի հաւատում թէ Թիւրքիայում կազմակերպական-հաւաքական ջանքերով մի բան կարելի է անել, այլ, որ և է փոփոխութեան համար: Երբեք պիտի գնել ազգեցիկ, զօրաւոր՝ կրօնական և քաղաքական՝ անհատների վրայ... — «Ամբողջ 12 տարի աշխատելով՝ հազիւ հազ 2-3 թիւրք կարողացայ շահել և յետոյ ի տեղան դարձնել մեզ գործակցելու համար» — և այդ ասողը Արամն է, Նշակեան գործիչ մեր այն ընկերը, որի յեղափոխական գործունէութեան ձեռնհասութիւնը ամէն քննադատութիւնից վեր է:

Այո՛, ձգտել համերաշխելու համար Հայաստանի մէջ եղած տարասեռ ժողովրդներին, որպէսզի նրանք բոլորն էլ դէմ առ դէմ գրուին սուլթանականութեան՝ դա թէօրիայի մէջ շատ լաւ է, բայց իրականութեան: — Մենք էլ երբեմն նոյն այդ թէօրիայով առաջնորդուեցանք, աշխատեցինք, բայց շատ քիչ արդիւնք ունեցանք: Բայց այստեղ ոչ սխառեմն էր մեղաւոր, ոչ էլ սօցիալիզմը կամ նացիօնալիզմը, — այլ այդտեղ կայ մի իրականութիւն, տեղական պայման՝ որ աչքի առաջ պիտի առնել և մենք այդ իրականութեան վրան կեցած է որ քայլում ենք, անելով այն ինչ կարողանում ենք:

Հետեւաբար, եթէ ուրոյն, առանձին կազմակերպական եղանակով ենք ղեկավարում և ոչ թէ խառն, — դա ունի իր զօրաւոր և հրամայական պատճառները, ուրեմն այդ կողմից որ և է մեղադրանք մեր նորեւելների կողմից բողբոջվին աւելորդ է, մասնաւոր որ իրենք դեռ մոմուած դահլիճների մէջ են արտասանում իրենց հռետորական այդ կտորները: Երբ կհաճին արեան դաշտը դուրս գալ, այն ժամանակ կտեսնեն թէ ո՞վ է եղած իրականութիւնը ուղիղ ըմբռնողը, ո՞վ սխալ և ո՞վ որին դատապարտելու իրաւունք ունեցող:

Բայց ի՞նչ հարկ կայ այդ հարցն իսկ դնել, քանի որ այդ քննադատները չեն ցանկանում մատը մատին դարկել Ցածկա-Հայաստանի համար, երկիւղ կրելով որ մի գուցէ իրենց անհամբերող վարժապետներից նացիօնալիստներ անունով թրծուին, որը, իհարկէ, մեծ հարուած կլինի իրենց մօղայական արժանապատւութեանը:

Հայաստան և Թիւրքիա, մեր կրիտիկոսները՝ մի առանձին խորժակով են մատնանիշում պատմական մատերի ալիքը: — Այսպէս թէ այնպէս, վերջապէս Թիւրքիայի ամբողջ տարածութեան մէջ գտնուած ժողովուրդները իրարու հետ կապուած են. նրանք բոլորն էլ ունին միևնոյն ճակատագիրը, տնտեսական, քաղաքական համանման կացութիւն, ուստի ամբողջութեան ճակատագիրը փոխելով է, որ մտանք, կտորինք կարելի է փոխել: Թուրք, քիւրդ, արաբ, ալբանացի չէրբէզ, աւշար, ասորի... սրանք բոլորը սուլթանական քմահաճոյքի, նրա բռնապետութեան զոհերը չե՞ն, նրանք չե՞ն օրն ի բուն տքնողը, չարաշուրտողը և փէշերով ոսկին սուլթանի գանձարանը լցնելուց յետոյ՝ քաղց, մեծ թիւ, կիսամերկ պառկողները. ինչո՞ւ այդ բոլոր ժողովրդներին, գէթ նրանց հարստահարուած դասակարգերին չմիացնել, մէկտեղ չբերել և սուլթանականութեան դէմ չկանգնեցնել: Ահա՛ խօսքերը, որ դուրս են թուգում պեղանաների բերանից: Թէօրիայի կողմից դահլիճների մէջ այդ շատ լաւ է այո՛, բայց իրական լծեա՞ն:

Խօսենք համառօտ:

Այստեղ ի հարկէ, դեռ պատմական մատերիալիզմի անունով խօսելը հերիք չէ. հարկ է գիտնալ և՛ այն՝ որ պատմական մատերիալիզմը արգելք չի կարող լինել պետութիւններ ի մեռնելուն, քայքայուելուն, ինչպէս և անհատների: Պատմական մատերիալիզմը օգնեց թէ՛ ընդհակառակը՝ աւելի հարկեցուցիչ և անհրաժեշտ դարձրեց որ Սերբիան, Գունաստանը Ռուսմանիան, Բուլղարիան բաժանուէին Թուրքիայից. իսկ Ղլժիրիան, Թուրքիայի անցնէին Վրանսիայի ձեռքը, Սեֆիկ հիւսիսային և արեւելեան ափերը ինչպէս և Հայաստանի մէկ մասը՝ Ռուսիային, ևն ևն:

Թողնենք այդ մասը:

Որպէսզի Թիւրքիան մի ամբողջութիւն կազմելով ապրի և իր գոյութիւնը շարունակի, հարկաւոր է, ամենից առաջ, որ նրա բաղկացուցիչ մասերը այդ ցանկանան, իսկ ցանկութիւնը քմահաճոյքի հետեւանք չէ այլ տեղւոյն վրայ գործող ազգայնների պահանջ, — բայց արդեօք այդ ցանկութիւնը այդ ձեռք-

տուումը գոյութիւն ունի թիւքիւն կազմող բաղկացուցիչ բոլոր տարրերի մէջ — Կազմութեան ուղում է բաժանուիլ այդ արեւի պէս պարզ է, Կիրքը շտեղծութեան գործարարութիւն, ինքնավարութիւն, — զրանք բոլորը ելակէտեր են անջատման, բաժանման նպատակին հասնելու:

Նրեանքի բաժանումը ժամանակի, օրուան խնդիր է միայն:

Արարեան բաժանուելու որոշ հակամիտութիւն ունի: Արարեան լաւ ճանաչող արար գործիչները զրաւանապէս այն կարծիքին են, որ այդ երկիրը երբ և է պիտի դադարի օսմանեան կայսրութեան մասը լինելուց, — դա իր ներքին մղումը, ձգտումն է, դեռ մի կողմ թողած արտաքինը: Մնում է ո՞վ — քիւրդը, չէրքէզը, աշխարը, լազը... — սրանք են որ պիտի կարողանան, աշխատեն նորագոյն պետութիւն կազմել օսմանեան խորխուած կայսրութիւնից, երբ իրենցից օսման նստակեաց չեն, ուսնալ էլ կիսաբարբարոսներ են:

Իսկ արդոյ օսմանը տալը — վեր առնենք նրա մէջ գործող երիտասարդութիւնը՝ միայն, մի կողմ թողնելով ծերունիները և ազգայնականները: Թուրք երիտասարդութեան մէջ այժմ կայ երկու խմբակ. մէկը բոլորած «Թերազգը» ի շուրջը, միւսը՝ «Մէշլէրէթ» ի: Առաջինները, Կիտհատի Ահմետի գլխավորութեամբ, յայտնի աստիճան ընդունում են վարչական ինքնավարութեան սխտեմը տարասեռ ժողովրդների համար. բայց իրենք թէ թուով շատ քիչ են, հազիւ մի քանի հոգի, և թէ որ և է կազմակերպութիւն ու ձեռնարկութեան չունին: Երկրորդ խումբը են եւրոպական պետութիւնների՝ արտաքին միջամտութեան և իրենց մեծերի վրան:

«Մէշլէրէթ» ի խմբակը յայտնի է. սրանք բացարձակ ազգայնականներ են, այնքան անհամբեր, որ Հայկական Խնդրի, մայիս 11-ի ծրագրի անունն անգամ չեն ուզում լսել: Սրանք էլ ոչ օրինաւոր կազմակերպութիւն ունին, ոչ էլ պատկառելի թիւ, եղածը անհատներ են այս ու այն կողմ ցրուած:

Իրկուսն էլ յեղափոխական շարժումների դէմ են: Պարզ է որ սրանց բերած ծրագրերն անգամ աւելի քան անբաւական են եղած դժուարութիւնները հարթելու և նոր թիւքիւն կազմելու:

Եթէ թուրք ժողովրդի յառաջագէտ մասը, նրա երիտասարդութիւնը ցանկանում է Կիտհատի սահմանադրութեան վերահաստատութիւնը, մենք դրան դէմ չենք, բայց նրա համար մենք առանձին ջանք և գործունէութիւն չենք կարող դնել որովհետեւ այդ սակատուական սահմանադրութիւնը իր էութեամբ և ոչ մէկ տարրի գոհացում կարող է տալ ու նրանց վիճակին փոփոխութիւն բերել:

Եւ որովհետեւ խնդրի այդ մասը երկարօրէն բացատրած ենք «Երիտասարդ թիւքիւն» մեր ուսումնասիրութեան մէջ. ուստի կանգ չենք առնում:

Աւելին թիւքը յառաջագէտ մասի, երիտասարդութեան բերած ծրագրի ամբողջական գործարարութիւնն անգամ չի կարող եղած բարդութիւնները վերացնել և նոր թիւքիւն ստեղծել:

Բայց ներքին տարրերը դեռ մի կողմ թողած, հարց է թէ արդեօք եւրոպական պետութիւնները կը ցանկանան մի ամբողջական, նոր-թիւքիւն ստեղծել: Շատ իրողութիւններ կան հաստատող որ նրանք այդ

ցանկութիւնը չունին և իրենց շահերը այդ չեն պահանջում:

Արդ, կարող ենք մենք դադարեցնել եւրոպական պետութիւնների արտաքին բաղադրականութիւնը և նրանց յառաջնադասման միտումը՝ նոյն իսկ երբ մենք և միւս բոլոր տարրերը համեմատել ենք և նոր թիւքիւն կազմել ուղենք:

Գարեբ շարունակ Արեւելեան Խնդիրը խորհրդածութեան առարկայ է դարձել: Թիւքիւն ընդհանուր բարեկարգութեան խնդիրը նոր չէ զրուած, նա շատ մաքրել է յուզած, երկար խորհրդածութեան նիւթ է եղած. միայն այդքան չէ. նրա մարմնացման մասին անդու և անկեղծ ջանքեր են թափուած, — մասնաւորապէս Գրանսիան և Վնզլիան այդ ուղղութեամբ առանձնապէս աշխատանք են դրած. «Մեծ էլզու» պատմութիւնը և ձեռնարկները յայտնի են: Բայց այդ բոլորը ապարդիւն: Եւ մենք բան եկել է ասելու, որ ընդհանուր թիւքիւն բարեկարգել անկարելի է, բացարձակապէս անկարելի: Արդ այսօր փոքրիկ Կազմութեան մէջ թեթեւ բարեկարգութիւններ ներմուծելու համար դրամական պահանջը շատ դժուարութեամբ է կատարուում, ո՛ր մնաց եթէ արմատական բարեկարգութիւնների ձեռնարկութիւն բոլոր թիւքիւնի համար: Գրա համար տարրեր, աղբակներ են պէտք, որ թիւքիւն չունի, — միաձայն եզրակացրել են տնտեսագէտ, քաղաքագէտ և թիւքիւն ճանաչող ամէն պատմաբան և հրապարակախօս: Աւ այդ հանգամանքը աչքի առաջ ունենալու համար է, որ անջատման, ինքնավարութեան և բաժանման սխտեմն են ընդունած թիւքիւնի նկատմամբ: Եւ այդ սխտեմները գործել են շատ երկար ժամանակներից ի վեր:

Թիւքիւնի մէջ գործող հայ կուսակցութիւնները եղած են երկու, արդէն գոյութիւն ունեցող պայմանները չեն կարող աչքի առաջ չունենալ, և ըստ այնմ շարժուել:

Թող ապրի թիւքիւն, բայց ապրինք մենք էլ: Իսկ երբ այդ երկրի մէջ եղած տիրող տարրը՝ չեն, նոր մեզ ապրելու նուազագոյն պայմաններ իսկ չեն տալիս, երբ մայիս 11-ի ծրագրին անգամ չեն ուղում գործարարած տեսները — մենք չենք որ կարող պիտի լինենք դադարեցնել պատմութեան հոսանքը և մեր շատ սահմանափակ ոյժերով կատարներ, գործարարներ այն, ինչ որ դարերի ընթացքում եւրոպական պետութիւններն անգամ չկարողացան անել — այն է ընդհանուր թիւքիւնի բարեկարգութեան մէջ տեսնել մեր վիճակի բարեւոքումը և այդ ուղղութեամբ աշխատել:

Արդ, եթէ մենք վերջնականապէս ձգտում ենք մեր բախտը բաժանել թիւքիւնից, եթէ աշխատում ենք Հայաստանը անջատել թիւքը կայսրութիւնից, այդ ոչ թէ նրա համար որ մենք նացիօնալիստներ ենք, այլ որովհետեւ այդ ուղղութիւնը, այդ հոսանքը, պատմութիւնը, իրերի ընթացքը, մեզնիք մի պետութեան կացութիւնը հրամայական և անհրաժեշտ է դարձրել:

Մենք անում ենք այն, ինչոր կանէր ամէն սօցիալիստ, եթէ նա ուզէր կանգնել պատմական մատենի վրայ:

Ս. ՍԱՊԱՆԷ-ԳԻՒԼԵԱՆ

Թ Ղ Թ Ա Կ Ց Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

ՆԱՄԱԿ ՏՐԱՊԻԶՈՆԻՑ

Վանի մը բանտարկեալներու մասնութեամբ՝ հայ բանտարկեալներու զովուշը (բանտասենեակը) իրիտ խուզարկութեան ենթարկուեցաւ։ Արդէն հայերը ծանրը հակողութեան տակ էին, իսկ այդ մասնութեան անմիջական հետեանքը այն եղաւ, որ հայերը ցրուեցին տաճիկ զովուշներու մէջ։

Այս դէպքէն հազիւ շաբաթ մը անցած, յուլիս 25-ին (հ. տ.) բանտին մէջ ժանտախտի դէպքեր պատահեցան։ Ամբողջ բանտը արգելքի տակ առին, երկու շաբաթ անցնելէ վերջ՝ ժանտախտի դէպքը պատահած զովուշի բանտարկելոց անկողինները և գոյքերը ամբողջը այրեցին՝ բացի հագուստեղէններէ։ Բանտարկեալներու վիճակը այնուհետեւ դարձաւ անտանելի. կառավարութիւնը թէև խոստացաւ անկողին տալ, բայց միւշէ ցորդ ոչինչ տուած չէ՝ բացի իւրաքանչիւր երկուսին մաշուած մի խսիրի կտորէ։ Ուստի ստացած են նաև թեթեւ ծածկոց։

Հայ բանտարկեալները նորէն անկողին չիւնել տալու կարողութիւն չունին և ո՛չ ալ իրենց տուները ունին որ բերել տան։ Ամէնքն ալ կը պառկին մզոտած փսիւթներու վրայ։

Իւտիկներու խորհուրդը յայտնեց, որ հիւանդութիւններ յառաջ գալուն եթէ ոչ միակ, գէթ գլխաւոր պատճառն է բանտի փոքր և բանտարկեալներու իրարու վրայ լցուած լինելը։ Եւ սա շատ ճիշդ է բանտը այնքան փոքր, բանտարկեալները այնքան շատ են, որ ձկնիւր պէս իրարու վրայ կը պառկին։ Ատոր վրայ աւելցնելով զովուշներու սոսկալի հակառողջական պայմանները, հասնալի կլայ, որ րեմի թէ ինչու հիւանդութիւններ այստեղ աւելի յաճախ կը պատահին։

Հիւանդութեան և տեղի նեղութեան պատճառով՝ բանտարկեալներու կէսը փոխադրեցին Այս-Սօփիա կոչուած մզկիթը։ Մտադրութիւն ունին վերջինին հաստատուած բանտարկեալները ուրիշ վայրերու բերգիւրը արտօրել։

(Պոստոս 15-ին (հ. տ.) ցկեանս բերդարգելութեան դատապարտուած Ահարոն Եսայեանը՝ յոյն և տաճիկ երկու բանտարկեալներու հետ՝ յաջողեցաւ բանտէն փախլիլ, փախչողները ազատ են։

Փախչող Ահարոն Եսայեանը հետեւեալ յիշատակագիրն է ձգած. «... 1904 յուլիս 15-ին եկայ բանտ և 1904 օգոստոս 24-ին դատապարտուեցայ ցկեանս բերդարգելութեան։ 1905 սեպտեմբեր 15-ին Տրդատ Իսրայէլեանը մեռաւ։ 1906 մայիս 11-ին Համբարձում Խաչեանը կախուեցաւ։ 1906 յուլիս 1-ին ստացանք մեր թատիքն ամէն (հաստատութեան թուղթը), որով Պօլսոյ դատարանը մեր գէմ եղած վճիռը հաստատած էր...»։

ԱՆՑՈՐԴ

10 Սեպտ. (հ. տ.), 1906

ՏՐԱՊԻԶՈՆ

ՆԱՄԱԿ ՊԱՐՏԻԶԱԿԻՑ

Պարտիզակ՝ Թիւրքիոյ ամենամեծ գիւղաքաղաքներէն մին Պօլսէն հինգ ժամ հեռու՝ Նիկոմիդիոյ ճիշդ դիմացը, Ս. Մինասի լեռան վրայ կառուցուած հիւանդ տեսքով վայր մըն է։ Իր անունը ստացած է բազմաթիւ այգիներէն ու պարտէզներէն և այս պատճառաւ արժանի է «Պարտէզի-ակն» կոչուելու։ Պարտիզակ մասնաւորապէս նշանաւոր է իր Ս. Մինասի բարձունքով, ուր կայ փոքրիկ մատուռ մը՝ բարձրարժեք ու հովանաւոր շաղանակներէն շրջապատուած, ասոնց միանալով նաև համանուն պառիզները՝ եզական վայր մը կը կոչեն։ Յաճախ պատահութիւնը ունեցած եմ՝ բարձունքէն բացատարելով դիտելու։ Ղիմացը Նիկոմիդիոյ լեռան կողմի վրայ պառկած է որբերը ջուրին մէջ. սագին ծովը միապաղաղ զինք կը պատկերէ, անգին տափարակ դաշտ մը լեռներու փոքրիկ շղթայով մը պարփակուած, և ճիշդ վարն ալ Ս. Մինասի քղանցքէն կսկսուած Պարտիզակը սղարթախիտ և մանրատերեւ ծառերու մէջ պահուած է. արդարեւ սքանչելի է իր ամբողջութիւնը։

Պարտիզակ 15,000 ժողովուրդէ բաղկացած զուտ հայաբնակ գիւղ մըն է։ Ժողովուրդը ընդհանրապէս շերամաբուծութեամբ և երկրագործութեամբ կզբաղին և այր թէ կին ժրաջան, աշխատասէր են։

Պարտիզակ զուտ հայաբնակ գիւղ մը ըլլալով՝ ուրիշ տեղերու բաղդատմամբ աւելի աղատութիւն կը վայրէ՛ իր քաջարի երիտասարդներուն շնորհիւ։ Ասկէ մի քանի տարի առաջ կառավարութիւնը ուզեց «կիւռ-ճիւռներ և զնիւքէղներ հաստատել Պարտիզակի մէջ, և երբ մի քանի ընտանիքներ արդէն սկսած էին գալ՝ հայ երիտասարդները արգելք հանդիսացան զենքով... միւսներն ալ վախցան այլևս գալու և բնակչութիւն հաստատուելու։

Կառավարութեան կողմէ իբր պաշտօնեայ կան միւսիր մը և՛ Յոսիկաններ, որոնցմէ մին ալ հայ է։

Յաւով կը տեղեկացնեմ թէ երիտասարդութիւնը հետզհետէ արտասահման գաղթելու հակամէտ է և եթէ այս գաղթումին առաջքը չառնուի, վախ կայ որ տաճիկներ այսուհետեւ հաստատուին, քանի որ բաղնիք ալ հաստատուեցաւ հայերու կողմէ։

Ինչպէս վերև ըսի, կառավարութիւնը պարտիզակցիներուն հաշտ աչքով չը նայիր։ Յաճախ փերեզակի ձևին տակ լրտեսներ կուգան՝ տուններ կը մտնեն. հայերու խղճալի վիճակին վրայ կուլան ու տրդէտ կընեն ալ երբեմն խաբուելով՝ բերաններէն վրտանդաւոր խօսքիւ կը հանեն, հետեանքը՝ յաջորդ օրը մի քանի երիտասարդ բանտ կերթան և սոսկալի ծեծ մը ուտելով կը դառնան։

Լրտեսներու մատնութեամբ առաւօտ մը կանուխ Պարտիզակի նաւամատոյցը բաւական մեծ շողեանաւ մը տեսնուեցաւ. արտասովոր բան մըն էր բոլորիս համար ալ, քիչ վերջը զինուորները ողողեցին գիւղը։

Վարդանան նորն աւազակախոսմը Սալմաստում
յարձակուեց Սաւրա գիւղի վրայ և ուզեց կողոպտել
կայերր: Հին քաղաքից տարան քսան ձի և սպան-

ներքին 4 թիւերը: Սուրաւ և Չիջակ գիւղերի նախնիները ու ոչխարի հօտերը միանգամից տարան:

Ուրմիւսմ, քրդական մի այլ աւազակախումբ բեգլաբաններից կողոպտեց Աղբւլ-Աշուղ գիւղի հարուստ տները, Բողլբօ գիւղում սպանեցին մէկ տղամարդ և մէկ կին հայերից, կողոպտեցին տները:

Այսպէս թալանւում են շատ գիւղեր, ջրաղացներ, կարաւաններ և ճանապարհորդներ:

Մի բան միայն խիստ աչքի է ընկնում, — Սալամաստի և ճանապարհների վրայ կատարուած գէպքերում մինչև այսօր մէկ հայ գիւղ և կամ ճամբորդ չէ կողոպտուած:

Ուր, երբ և ինչպէս կը վերջանան այս դէպքերը — դա մօտիկ ապագան ցոյց կտայ:

Տնտեսական ամենածայրայեղ անկման հասած՝ սոված և աղքատացած թիւերը ապրում է այս սարսափների հետ, այս տանջանքների մէջ և փոխանակ հանգրստի ու հացի՝ նրան տալիս են հարազատի արիւնը, գնդակ, կապար, վառօդ ու սուր-թուր:

Սահմանի արևմտեան մասում, Թիւրքիոյում կատարւում են աւելի նշանակալից դէպքեր:

Հէյս-Մահմուդ Սաղըղի բրգեր և օսմանեան ջորքերը կուռեւ են, երկու կողմից էլ ելել են շատ սպանուածներ, իսկ Հէյսը բեռներով «թիւթի» է ուղարկում Լաիջան բանակած ջորքին:

Ուրմիւց ուսական հիւպատոսը հիւր է գնում Հէյսին, հիւրասիրելում է այնտեղ մի քանի օր: Վանի ուսական հիւպատոսը գալիս է Ջուլամբիկ ասորոց մարշիմօնի մօտ, անցնում Հէյսին և ապա գալիս Ուրմի. միւս պաշտօնակցին հիւր:

Հրամանատարներ ու հազարապետներ մէկ-միւսին յաջորդաբար այցելում են սահման և վերադառնում:

Հայերի երթևեկութիւնը բոլորովին արգելուած է: Սահմանապահ հազարապետը կարգադրել է հեռացել երթևեկող հայերին անխօսի կողոպտել:

Վիւրդ ցեղապետները և նշանաւորները և Պօլիս են տարւում, այնտեղ նրան անմիջապէս շրջապատում են պալատական փափկութիւններով, կրծքերը զարդարում շքանշաններով և հագցնում ոսկեկուռ հանդերձներ: Բաղդադը քրդեր. սրտի բռնուն ուրախութեամբ հեռագրում են իրենց մերձակորներին իրենց արուած պաշտօնների, պատիւների և ստացած պաշտօն—փառքի մասին: Լեռնցի քրդուհիք իրենց աւետիս բերողներին վարձատրում են թանկագին նւթոյններով և առատ ոսկիներով:

Անցնում է մի կարճ ժամանակ, ամէն բան հընանում է, իսկ և Պօլիս տարուած քրդերին արքունում են և կամ ծովի ալիքներին կեր տալիս: Այսպէս պատահեց նշանաւոր Մահմուդ բեգի հետ. որին վերջերս ընդհանուր հրամանատարութեան պաշտօն և օսմանի է Բ. կարգի պատուանշան էր տրուած: Իրեն սահմանադրի վրայ անհամբեր սպասող կինն ու մերձակորները երկար սպասելուց յետոյ՝ յուսահատեցան,

այժմ նախկինի բոլորովին հակառակը՝ ո՛չ լուր էայ՝ ո՛չ ձայն, ասում են նա էլ է ձկների կերակուր դարձել:

Միայն տկանտես չլինենք կատարուածներին. այլ համոզուած լինելով՝ որ ամէն անցած — դարձած եթէ ո՛չ իր անմիջական ազդեցութիւնը գէթ իր հակահարուածը պիտի սեննայ և՛ մեզ ու մեր դատի նկատմամբ, ուստի այս նշանակալից բուլէների մէջ՝ հարկւոր է գործել շրջահայեցութեամբ և ջանալ օգտուիլ ներկայացած պատահ հանգամանքներից:

ԱՍՕ

Սեպտ. 15 (հ. ա.) 1906

ԱՐԵՎԵԼԵԱՆ ԽՆԴԻՐ ԾՈՌՔԸ

— Եւմենից վերադարձող թուրք երկու սպայ Գահիւրէ հանգիպելով՝ Phare d'Alexandrie թերթին տեղեկութիւն են տուել թէ Սանտան դեռ նուաճուած չէ թուրքերի կողմից և, որպէս թէ, ապրստամբների մէջ արդէն լքում է տիրում ու Ֆէյլի փաշան ռազմածրքի է սպասում, որպէսզի կարողանայ արշաւանքը վերսկսել: Սպանները ասել են և՛ այն, թէ ապստամբապետ Եահիան Սեյիդիայի վրայ յարձակում գործելու իր մտադրութիւնից յետ է կանգնել, այդ քաղաքի լաւ պաշտպանուած լինելուն համար մի ժէներալի կողմից, որին նա խոստացել է հնազանդուել և զենքը վար գնել, եթէ միայն Սուլթանը կհամաձայնի իբն էլ Ռաշիտին պաշտօնանկ անել: Եահիան այս ցանկութեան մասին տեղեկագրուած է Պօլիս — Սպանների տուած այդ տեղեկութիւնները թէ որքան միտումնաւոր են, այդ մասին բացատրութիւնը աւելորդ է:

— Manchester Guardian-ի Պոլսոյ թղթակիցը, որ իր տեղեկութիւնները միշտ քաղում է արժանահաւատ աղբիւրներից. հաստատում է այն լուրը, որ ո՛չ թէ Սուլթանի հիւանդութիւնը անբուժելի է, այլ որ նա հազիւ մի քանի ամսուայ կհանք կորող է ունենալ, ինչպէս որ որոշ կերպով այդ ասել է գոկտօր Բերդմանը: Թէ այդ լուրը որքան ստոյգ է, թղթակիցը հաստատում է այն իրողութեամբ, որ Համիդին շրջապատող կամարիլան մի կողմից արդէն ամէն զուլութիւններ ձեռք է առնում մեկնելու, միւս կողմից էլ Սուլթան Համիդին համոզում են որ պետական հարուածի միջոցով այժմեանից իսկ իր որդի Բուրհան Էտիին թագաժառանգ յայտարարի, որպէսզի այդպիսով յաջորդութեան իրաւունքից զրկուեն Ռէշատը, Իւսուֆ Իզզեդաֆինը և մանաւանդ իշխան Մէջիտը, որ Ապտիւլ Ազիզի երկրորդ որդին է: Իշխան Մէջիտը, որ ծնած է 1869-ի յունիս 27-ին, կամարիլայի կողմից ներկայացում է որպէս յետագիւմական ծայրայեղորէն ժողեւանդ և գերմանամոլ մի անձնաւորութիւն, մինչդեռ անդղիական թերթի թղթակցի ասելով, նա ո՛չ միայն յետագիւմական չէ, այլ ստացած է եւրոպական

լաւ կրթութիւնն և եղած իշխաններից ամենից աղա-
տամիան է:

— «Ապտիւլ Համիդը կմեռնի» վերնագրով մի յայտարարու-
թիւն է թողած «Երիտասարդ թուրքեր»-ի այն խմբակը,
որ «Օսմանի միութեան և յառաջագիտութեան մաս-
նախումբ» (Թէրագգը վէ իթտիհատ ճէ միէթի) անունով
է յայտնի: Սուլթանի վտանգաւոր և անբուժելի հիւանդու-
թիւնը հազիւ նրա մի քանի ամսուան կեանք ունենալը կամ
յանկարծամահ լինելը մասնաինչեւ յետոյ, ասոււմ է:

Սուլթան Համիդի մահը օսմանցիների համար մի
մեծ տոն է, բայց այս տոնի ժամանակ մեծ վտանգ-
ների էլ հաւանականութիւն կայ: Անզգոյշ չլինելը:
Սուլթան Համիդը 30 տարիից ի վեր հայրենիքը քան-
դից, երկրին կէսը թշնամուսն տուեց, ծովերի մէջ մեր
զրահաօդները փճացրեց, ցամաքի վրայ մեր բանակ-
ները խղճով կերպով տկարացրեց նահանգները ար-
սորափայր դարձրեց և ժողովուրդը աղքատացրեց. եր-
կիրը թշուառութեան մատնեց, կառավարութեան կար-
գերը և կրօնական օրէնքները աւերեց, երկրի հաստա-
տութիւններից և քաղաքակրթական կողմերից նշոյլ ան-
գամ չթողեց, կառավարութիւնը իր անձի սեպհակա-
նութիւնը դարձրեց, հայրենիքի վիճակը և ապագան
մտածող ու եւրոպական դիւանագիտութիւնից հասկա-
ցող նախարարապետներին բնաջինջ արեց և իրեն ա-
ջակից առաւ, գործի գլուխ անցրեց աւագաններին ու
դաւաճաններին:

Ապտիւլ Համիդը մեռնելուն պէս անիշխանու-
թիւն կ'առաջանայ և այդ անիշխանութիւնից օգտը-
ուելով՝ հաւանական է որ յեղափոխականները աղ-
մուկ բարձրացնեն՝ օտար միջամտութիւն հրաւիրելու
նպատակով:

Այս պատճառով հայրենիքի փրկութեան ցան-
կացող մահաբազան և ոչ—մահաբազան հայրենակից-
ները արթուն մնալու են հետեւեալ կէտերը նկատու-
ղութեան առնելով:

ա) Աշխատել Ռէշիդէֆէնդին գահ բարձրացնել:

բ) Հայրենիքի և ազգի թշնամիները, երբ օտար-
ներու միջամտութիւնը հրաւիրելու համար պատրուակ
ուզեն ստեղծել, նրանց գրգռումի տեղի չտալու հա-
մար՝ պէտք է որ մենք շրջահայեաց լինենք և պատ-
րաստ գտնուինք, հետեւաբար մեր երկրի մէջ գըտ-
նուող օտարականների իրաւունքին չպէտք է դիպ-
չենք և օսմանեան կազմակերպութեան գէմ ըմբոստ
չգտնուող ու չարամտութիւն չունեցող մեր քրիստոն-
եայ հայրենակիցներին պաշտպան պիտի լինենք և այդ
առթիւ եթէ հարկ տեսնուի, նոյն իսկ բերանացի և
գրաւոր ապահովութիւններ պէտք է տալ նրանց
հոգեւոր պետերին և զեսպաններին:

գ) Բոլոր օսմանցիներս քրիստոնեայ և ոչ—քրիս-
տոնեայ պէտք է աշխատենք որ 1293-ի հաստատու-
ած «Կանոնը Էսասին» վերահաստատենք:

դ) Դադարեղան հիմնական իրաւունքները ապա-
հովութեան տակ առնելը ամենից աւելի երկրի աւա-
գանների (քաղաքական, զինուորական, կրօնական)
պարտականութիւնն է: Եթէ պաշտօնական երդման
արարողութեան ժամանակ այդ պարտականութիւնը չկա-
տարեն՝ պատասխանատու են:

Ո՛վ ո՛չ մահաբազաններ, մենք ձեզ հայրե-
նակիցներ ենք ճանաչում, և որ և է իր ունեւքի մէջ
խտրութիւն չենք գնում, համիդական կառավարու-
թեան ձեղի և մեղի արած գէշութիւնները կուզենք
միացած դարմանել. եկէք աղատութեան համար մի-
ասին աշխատենք. եթէ մէջերնիւ օտարների ծախ-
ուածներ և իրենց շահերի համար ձեր հիմնական շահը
վտանգողներ կան, որոնք ցնորական և երեսակոյական
բառերով ձեզ սխալացնում են՝ նրանց մոլորութիւնն-
րին ահանջ մի՛ կախէք, նոյն իսկ այդպիսիներին պատ-
ժեցէք: Երջանկութիւն, արդարութիւն, աղատութիւն
եթէ կուզէք, մեզի միացէք: Մենք մարդկային իրա-
ւունքները միայն միւսլիմանների համար չէ, այլ
մեր ամբողջ հայրենակիցների համար է, որ կը պա-
հաճենք:

Ո՛վ միւսլիմաններ, այժմ պետութիւնը և ազգը
մահուան և կենաց օրերի մէջ է գտնուում, կա՛մ
բնաջնջուել կա՛մ ազատուել հարկ է, սրանցից մէկն
ու մէկը մեր բունելիք դիրքից կախումն ունի: Մեր
նախահայրերից մնացած այս հայրենիքը ներքին և
արտաքին թշնամիների մէջն է մնացած:

Ո՛վ ընդհանուր հայրենակիցներ, միասնաբար, այս
վերջին պատահութիւնը չփոխցնենք, մարդի պէս ապ-
րենք կամ քաջաբար մեռնենք:

ՊՈՒԼԻՍ ՀՕՀԵՆԼՈՒ ԹԻՇԱՏԱԿԱԳՐԻՑ

— Գերմանական կայսրութեան երրորդ կանցլերի՝ իշ-
խան Կլօվիս Հօհենլօի յիշատակագրի հրատարակու-
թիւնը բաւականին մեծ իրարանցում բերեց միջազգա-
յին քաղաքական մամուլի մէջ: Անկասկած է, որ այդ
յիշատակագիրը մեծ տեղ պիտի բռնի ժամանակակից
քաղաքական գրականութեան մէջ:

Մենք տալիս ենք այդ յիշատակագրի միայն այն
մի քանի կտորները, որովք կապակցութիւն ունեն Ա-
րեւելեան Խնդրի հետ:

— 7 Նոյեմբեր, 1882.— Բիսմարկը յայտարարեց.
«Եթէ Ֆրանսիացիները ցանկանում են որ անգ-
ղիացիները իրենց աղատ թողնեն Սիւրիայի
մէջ դա մեղ համար ո՛չ մի նշանակութիւն ունի,
թող Ֆրանսիացիները անեն՝ ինչոր կուզեն, միայն թէ
Ռէյնից հեռու մնան»:

— 27 հոկտեմբեր, 1883.— իշխան Բիսմարկ Ֆրի-
զլըրիչուհէում ինձ պատմեց, որ մօտերս Մուխտար
փաշան նրան այցելութեան էր գնացել. խնդրելու հա-
մար, որ նա իր ազգեցութիւնը գործ գնէր բրիտա-
նական ստանձութիւնների գէմ թիւրքիայում: Բիս-
մարկը մերժեց միջամտել և Մուխտար փաշային խոր-
հուրդ տուեց, որ Եգիպտոսի համար դիմեն Ֆրանսի-
ային, իսկ Բուլղարիայի նկատմամբ Թիւրքիան ինքն
էր որ իր գլխի ճարը պիտի տեսնէր, և ինչոր վե-
րբում է այն բանին, որ Անգղիացիները իրենց
ձանձրացնում են Հայաստանի նկատմամբ, ինքը ոչինչ
չունէր ասելիք. եթէ ո՛չ այն, որ հարկաւոր էր նրանց
գլխից ռադ անել: Բիսմարկը նոյն իսկ մի այնպիսի ա-

ւելի կօպիտ արտադրութիւն արեց, որ Մուխտար փաշան զարմացած մնաց:

Այդ տղիւ գլխաւորն ժամին խօսելով՝ Բիսմարկը ասաց որ նա մեծ հոգեւոր էր, բայց սահմանափակ քաղաքագետ:

— 5 սեպտեմբեր 1877. — Բիսմարկի ծրագիրն է այնպէս անել, որ Անգլիան և Ռուսիան Արեւելքում իրարու հետ համաձայնեն ի վաս թիւրքիայի: Կանցլերը ուղում է ֆրանսիացիներին դուրս թողնել բարձր քաղաքականութեան բոլոր բաղկացութիւններին:

— Գերմանիա և Ռուսիա. — Ես պատմեցի Կապիլինին, որ Շուվալովը նրան անուանել էր «մի ազնիւ մարդ»։ Նա պատասխանեց. «Դա յառաջանում է նրանից, որ Բիսմարկը Ռուսիայի հետ մի դաշնագրութիւն էր կապել, որով մենք պարտաւորուած էինք նրան ազատ թողնել Բուլղարիայում և Կ. Պոլսում, և որով Ռուսիան պարտաւորուած էր չէզոք մնալ, եթէ Գերմանիան պատերազմի դուրս գար Ֆրանսիայի դէմ»:

Այս դաշնագրութիւնը վերջ գտաւ երբ Կապիլինին նախարար դարձաւ. նա չվերանորոգուեց, որով հետեւ եթէ նրանից տեղեկութիւն ունեցած լինէին, եռապետական դաշնակցութիւնը կհարստակուէր:

Կասկածում եմ որ Աւստրիան երախտագէտ գտնուի դէպի մեզ:

— 2օհնիսի և ռուս կայսեր միջև հետեւեալ խօսակցութիւնն է տեղի ունեցել Բերսլաուի մէջ, սեպտեմբեր 7ին- 1896. — Ցարը գոհունակութեամբ հաստատեց, որ զրուցիւնը Արեւելքում խաղաղութիւն էր Անկարգութիւնները դադարել էին Պոլսում և Յունաստանը հանգարտել: Նորին մեծութիւնը կրճում էր, որ շարժումների ամբողջ պատասխանատուութիւնը թէ՛ Հայաստանում և թէ՛ Կրէտէում, ընկնում էր Մեծն Բրիտանիայի վրայ, և նա աւելացրեց. — Ես շատ եմ սիրում Անգլիան և անգղիացիներին, ես նրանց համակրում եմ, բայց կասկածում նրանց քաղաքականութիւնից»:

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

ՄՐԳԱՍՏԵՆ-ԲԱԼԱՀՈՎԻՏ Մ-դի գանձարանում ստացուել են մարտ 21-ից մինչև յուլ 15 1905 (Շարունակ. «Հնչակի» 1905 տարուայ 9-10 թիւից.)

Անուիկ Զէյթուն գիւղից շրջիկ գործակալի միջոցաւ, ընկերներից նախկին նուիրատուութիւն 4 ռ. 25 Կ. նոր կազմակերպութեամբ ընկերներից 15 ռ. 20 Կ., նուիրել են՝ Վարդ, Լուսաբեր Կէօկէոճին, Ճփնաւոր, Սուրէն, Փէալիվան, Բարեբաղդ. Սրտոտ 1. ահան ռ., Ահմէտիստ 50 Կ., Պարոյր 3 ռ., Մնացական 20 Կ., Վահրիճ 1 ռ. 50 Կ., Մկրտիչ 2 ռ.: Արտակարգ մուտք. — Խմբագրատից նուէր 1 ռ., տասնապետից 50 Կ., մի գատից 1 ռ., տուգանք 1 ռ. 50 Կ., տուգանք 4 հոգուց 60 ռ.: Պայծառ Բալահովիտ գիւղից 14 ռ. 55 Կ., նուիրել են՝ Արտաշէս Սար Բանալի 1 յս., Լեռ, Կրակոտ, 1-ական ռ. Գեա, Զատիկ, Բարեկէն, Պահար, Թիւրի-մաց, Սարէլ, Աշոտ, Աշաւ, Աշխոժ, Արագ 8 յս. Լուիւժ, Սեդան 50-ական Կ. Զար 35 Կ., Հակոբցած, Սառոց Նոր-Գեա Զէյթուն, Միւրիմար, 30-ական կոպ.: Քաշ Սասուն գիւղից 24 ռ. 50 Կ. նուիրել են՝ Սպիրիտոս Պալաւանեան, 20 ռ. Ուրի 3 ռ., Ժիրայր 50 Կ., Յոսիկ 1 ռ.: «Ռուսիստ» խմբից 3 ռ.: Սասուն գիւղից 25 յս. Զարկ, Արտաշէս 1-ական ռ. Վարդիկ 30 Կ.: «Արարատ» խմբից 15 ռ. 4 Կ.: «Մարտի» խմբից 13 ռ.: Մարտի գիւղից 32 ռ. 70 Կ.: նուիրել են՝ Գարեհ, Սրտոտ, Հեռատես 1 ահան ռ.: «Արշակունեան» խմբից 29 ռ. 20 Կ.: Բարաշէն գիւղից 10 ռ. նուիրել են՝ Մակարոֆ, Սեպուհ, Զար 50-ական Կ. 6 ռ. Կ. ապառկներից 8 ռ. 50 Կ., Զէյթուն գիւղի «Արշակունեան» խմբից 8 ռ. 95 Կ., ընկեր Խ-ից տուգանք 5 ռ.: Ընդհ. գումար 411 ռ. 25 Կ.:

ԹԻՒՆՐԱՆԻ Մասնաճիւղի գանձարանում 1905-ի սկզբից մինչև 1906 մայիս 20 ստացուել են հետեւեալ գումարները. — Շանթից 12 ղն., Մ-ից 20 ղն., պատկերի փող 31 ղն., Հուրից անդամագ. 29 ղն., Կայծակից անդ. 20 ղն., Նոյնից «Հնչակի» բաժ 10 ղն., Նոյնից «Արարատ» բաժ 27 ղն., անդամագ. խմբից 603 ղն., 25 ռ., Վրէժից 200 ղն., անդամագ. խմբից 380 ղն., Բարեկէն անդամագ. խմբից 380 ղն., «Արեւիկ» 60 ղն., «Արեւիկ» 40 ղն., Սեպուհ 40 ղն., Կոռնիկ 20 ղն., Արտաշէս 5 40 ղն., «Արեւիկ» խմբից 26 ղն., «Ժիրայր» խմբից 50 ղն., Ն. Յ. 500 ղն., «Դահլիճ» խմբից 26 ղն., «Ժիրայր» խմբից 50 ղն., Ն. Յ. 500 ղն., Նոյնից 260 ղն., Կոռնիկ 500 ղն., Կարաշիք 250 ղն., Վրէժ 250 ղն., Նոյնից (ընկեր Մուրիս 250 ղն., անդամագ. խմբից) 200 ղն., Կոռնիկ 250 ղն., Զաւարդ 200 ղն., Ա. . . Կանց 200 ղն., Պատիժ 168 ղն., Յ. Մ. 150 ղն., Յ. Փ. 200 ղն., Պ. Յ. 200 ղն., Կիւլիկ 200 ղն., Մեղրի 200 ղն., Յ. Մ. 200 ղն., Յ. Յ. 100 ղն., Հ. Հ. 110 ղն., Յ. Յ. 100 ղն. Ոմն 130 ղն., Յ. խ. 30 ղն., Յ. Մ. 20 ղն., Մ. Մ. 20 ղն. Գ. մր. 6908 ղն., 25 սանտ. Ընկեր Մուրատի ազատման անդ. հանգանակում՝ Բարեկ 250 ղն., Վարաշապուհ Զէյ, Գ. Ե. Դ. 200-ական ղն., Վրէժ 150 ղն., Մ. Մ. Դ. 300 ղն., Մ. Ե. Դ. 456 ղն., Սեպուհի 50 ղն. Գ. մր. 1806 ղն.: Ընդհ. գ. մր. 8714 ղն., 25 սանտ.

ԼՈՅՍ ՏԵՍԵՒ

Ս. ՍԱՊԱՀ-ԳԻՒԼԵՆԻ
Թարգմանութեամբ
Կ. ԿԱՌԵՅՈՒ

ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏ ԴԱՍԱԿԱՐԳԸ

Լըֆուրտի Ծրագրի բացատրութեան երկրորդ գրքիկը:
Գինն է 30 սանտիմ

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ Գանձարանում ստացուել են հետեւեալ գումարները. — Ընկեր Մուրատի ձեռամբ (ի նպատակ քաղաքական քանկերից), 505 ֆ. 55 ս. ՄՍԵՐ. ԳՈՐԾ. ՅԱՆԶ. Էն ընդ. Անդր-Կան ձեռ. 24 տողար իՍՏ. ՍԵՆՏ. ԼՈՒԻՅ. Մ. Դ. Էն 20 անգլոսիկ ԲՏՄ. Մ. Դ. Էն 100 րպի. ՓԱՐՈՍՍ Մ. Դ. Էն 500 " ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ Մ. Դ. Էն 2000 "

M. BELLART — 7, Rue Campagne-Première 7, (France) PARIS.
Imprimeur-Gérant Gabriel FARJAT